

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

2. Ψυχολογία καὶ Θρησκεία

Ἡ Ψυχολογία ὡς Ψυχολογία τοῦ Βάθους, καὶ περὶ αὐτὴν κυρίως ἀσχολούμεθα ἐδῶ, εἶναι σχετικῶς νέα ἐπιστήμη, καλλιεργηθεῖσα ἰδίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. διὰ τοῦ S. Freud καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων, ἐπέφερε δὲ πραγματικὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸν χῶρον τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀνάλογον τῆς Κοπερνικεῖου Θεωρίας εἰς τὴν Φυσικὴν καὶ τῆς Θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως εἰς τὴν Βιολογίαν, —περὶ τούτων δὲ ἐγένετο ἡδη λόγος εἰς προηγούμενα. Διὰ τῆς Ψυχολογίας ταύτης ἀνετράπησαν ἢ ἐτέθησαν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν παραδεδομένα καὶ ὡς ἀλάθητα πιστευόμενα δόγματα ἐπὶ χιλιάδας ἔτη, καὶ δὴ ὁ Rationalismus, ὅστις, ὡς ὁ κληρονόμος τοῦ ἀρχαιο-ελληνικοῦ Λογικισμοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ θεολογικοῦ σχολαστικισμοῦ, ταυτίζει τὴν Λογικὴν πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ ὑποτιμᾷ τὰς ὑπολοίπους δυνάμεις καὶ λειτουργίας αὐτοῦ καὶ πιστεύει ὅτι τὸ κοινωνικο-ιστορικὸν γίνεσθαι ἐξελίσσεται κατὰ λόγον, διὰ δὲ τὸν Ἄνθρωπον, ὅτι εἶναι οὗτος κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, σκεπτόμενος καὶ ἀποφασίζων μὲ λογικὰ κριτήρια. Διὰ τῆς Ψυχολογίας ταύτης ἐστράφη ἡ προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰς λοιπὰς ψυχο-πνευματικὰς δυνάμεις καὶ διεπιστώθη τὸ ἀπροσδιόριστον αἰτιωδὲς τοῦ φυσικο-ιστορικοῦ γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀτομικῆς ζωῆς. Ταῦτα πάντα προσδιορίζονται, ἐν πολλοῖς, ὑπὸ ἀλόγων καὶ παραλόγων δυνάμεων καὶ ὑπόκεινται «εἰς ἀπροβλέπτους καὶ τυχαίας διακυμάνσεις», ὅχι μόνον ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ἐκείνη τοῦ Σύμπαντος (P. Davies). Μὲ ἐκτιμήσεις ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος οὔτε ἡ προσεχὴς μελλοντικὴ στιγμή μπορεῖ νὰ προβλεφθῇ καὶ νὰ προσδιορισθῇ.

Διὰ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους ἐπανήλθεν εἰς τὸ προσκήνιον καὶ τὸ περὶ *Κληρονομικῆς ἁμαρτίας* Χριστιανικὸν δόγμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν εἰς τὸ παρελθὸν ὑπὸ τοῦ Λογοκρατουμένου Διαφωτισμοῦ σφο-

* Συνέχεια ἐκ: *Θεολογία* (Α'-Β 1997), 133 ἑξ.

δρῶς καταπολεμηθεῖ καὶ ὅστις ἤθελε τὸ γεννώμενον Ἄτομον ὡς φύσει λογικὸν καὶ ἠθικόν, — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅστις διατείνεται ὅτι τὸ Ἄτομον, ὅπως γεννᾶται, δὲν εἶναι «ἐν τάξει», ἀλλ' εἶναι *διεφθαρμένον* (Κληρονομικὴ ἁμαρτία), ἐπιτείνουν τὴν διαφθοράν του διὰ τῶν προσωπικῶν του ἁμαρτιῶν. Ὅθεν χρήζει «ἐπιδιορθώσεως» δι' ἐνὸς ἄλλου, ἐξωγενοῦς, παράγοντος, ἥτοι διὰ τῆς Θείας Χάριτος⁴⁴.

Ὁ S. Freud προεκάλεσε τὴν μὴνιν τῶν συμπατριωτῶν του εἰς τὴν Βιέννην, διατυπώσας τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ Παιδί εἶναι «*πολυμόρφως διεφθαρμένον*» (*polymorph pervers*), ἐνῶ δι' ἐκείνους ἐθεωρεῖτο «ὡς ἐν ἄγνῳν Ἀγγελοῦδι», τὸ δὲ Βρέφος εἶναι φορεὺς ὅχι ἀπλῶς *φυσικῶν* καταβολῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν *ψυχικῶν* βιωμάτων τῆς Μητρός του⁴⁵. Ἰσχυρὰν ἐπικύρωσιν τοῦ περὶ Προπατορικῆς ἁμαρτίας Χριστιανικοῦ δόγματος παρέσχεν ὁ Jung, θεωρήσας ὅτι τὰ ψυχικὰ περιεχόμενα τοῦ Ἀτόμου δὲν εἶναι ἀπλῶς Ἀτομικαὶ ἢ περιβαλλοντικαὶ ἐμπειρίαι (Ἀτομικὸν Ἀσυνεῖδητον τοῦ Freud), ἀλλ' ἀνάγονται εἰς *πρωταρχικὰς* ἐμπειρίας τῆς Ἀνθρωπότητος, ἀποκρυσταλλωθείσας εἰς «ἀρχέτυπα» εἰς τὸ γνωστὸν ὡς «συλλογικὸν Ἀσυνεῖδητον». Ὅπως ἡ Κληρονομικὴ ἁμαρτία, ἔτσι καὶ τὰ «Ἀρχέτυπα», «εἶναι ἐν εἶδος πρωτο-ἐμπειρίας τοῦ ψυχικοῦ Μη-Εγώ», βιούμενα ἀτομικῶς ὡς προσωπικὴ ἐμπειρία. Καὶ συμπληρώνει ὁ Jung: «Χτυπᾶται τυφλῶς τὸ εὐεργετικὸν δόγμα περὶ Κληρονομικῆς ἁμαρτίας, τὸ ὁποῖον εἶναι, ὅμως, ἀναντιρρήτως ἀληθινόν»⁴⁶. Τὸ Ἄτομον ἔρχεται, τρόπον τινά, *ἄρρωστον* εἰς τὴν ζωὴν (Συλλογικὸν Ἀσυνεῖδητον τοῦ Jung) καὶ ἐπικυρώνει τὴν ζωὴν του μὲ προσωπικὰς ἁμαρτίας-νευρώσεις (Ἀτομικὸν Ἀσυνεῖδητον τοῦ Freud). Καὶ ἡ Χριστιανικὴ θέσις: Ὁ Ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ ἰαθεῖ, — νὰ ὁμαλοποιηθεῖ —, καὶ νὰ σωθεῖ *ἄφ' ἑαυτοῦ*, ἀλλὰ χρήζει «*ἐξωθεν*», ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁρωγῆς.

Ἡ Ψυχολογία ἀφωρμήθη, ἀρχικῶς, ὅπως καὶ ἡ λοιπὴ ἐπιστήμη, ὡς *ἀντίθεσις* πρὸς τὴν Θρησκείαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν, διὰ νὰ καταλήξει εἰς *θετικὸν* διάλογον πρὸς αὐτόν. Θεωρεῖται ὡς βέβαιον ὅτι τὰ *γνήσια* Χριστιανικὰ περιεχόμενα ἀπηχοῦν ὅχι μόνον τὰς «ἀρετὰς» τοῦ Ἀγίου,

44. Πρβλ. Μέγα Λ. Φαράντου, *Ἡ Ἀγάπη καὶ αἱ διαστροφαὶ αὐτῆς*, ἐν: Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 30 (1995), 75 ἐξ.

45. Πρβλ. S. Freud, *Die Zukunft einer Illusion* Totem und Tabu Der Mann Moses und die monotheistische Religion, ἐν: S. Freud, *Studienausgabe*, ἐκδ. ὑπὸ Α. Mitscherlich κ.ά., IX (1974): 176 ἐξ., 414 ἐξ., 527 κ.ά. Dieter Fünke, *Gott und das Unbewusste. Glaube und Tiefenpsychologie* (1995), 56: «Τὸ Νεογέννητον εἶναι φορεὺς μιᾶς προγενετισμοῦ ἐμπειρίας (ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοί, ἐπαυράσεις τῆς μητρός), μὲ τὴν κληρονομικότητα καὶ μὲ τὸ βίωμα τῆς γεννήσεως». Ὁμοίως καὶ: M. Mahler, κ.ά., *Die psychische Geburt des Menschen* (1982).

46. C. G. Jung, *Über die Psychologie des Unbewussten* (Fischer: 1975), 80. 32.

ἀλλὰ καὶ τὰ προσόντα τοῦ «ὕγιους» — ψυχολογικῶς — Ἀτόμου. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθεῖ ἡ Ψυχολογία ὡς ἡ *ἐκκοσμικευθεῖσα* ἔκφρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν χρόνον τῆς Ἀτομικῆς «ἠθικῆς», — κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸν Ἰδεαλισμὸν εἰς τὸ θεωρητικὸν-φιλοσοφικὸν καὶ τὸν Μαρξισμὸν εἰς τὸ κοινωνικὸν πεδίον. Ὁ Χριστιανισμὸς πρεσβεύει *γνήσιον Ἀνθρωπισμὸν* τὰ ὑπ' αὐτοῦ προβλλόμενα γνήσια στοιχεῖα συγκροτοῦν ὁμαλὴν καὶ ὠλοκληρωμένην προσωπικότητα, οἰκαιοποιούμενα καὶ πραγματοποιούμενα, τοῦτο δὲ ἀναγνωρίζει, ἐν πολλοῖς, καὶ ἡ Ψυχολογία, ὑπὸ τὴν δικήν της, βεβαίως, ἔποψιν καὶ προβληματικὴν. «Προσόντα», ὅπως ἡ δύναμις ὑπερβάσεως παντὸς *ἐγωκεντρισμοῦ* καὶ πάσης ἰδιοτελείας, ἐκδηλούμενα εἰς τὰς «ἀρετὰς» συγχωρήσεως, ὑποχωρήσεως, μετανοίας, ὑπομονῆς κ.λπ., τὰ αἰσθήματα *ἀλτρουϊσμοῦ*, δηλ. ἀγάπης, προσφορᾶς, ἀγαθοεργίας κ.λπ., ὀρθῶς κατανοούμενα καὶ πραγματοποιούμενα οἰκιοθελῶς, ἐλευθέρως καὶ συνειδητῶς, χαρακτηρίζουν *ὕγιη* Ἄτομα ὅχι μόνον διὰ τὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Ψυχολογίαν, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς ἐγγυτέραν συνάφειαν⁴⁷.

47. Βεβαίως ὑφίστανται οὐσιώδεις διαχωριστικαὶ γραμμαὶ καὶ διακρίσεις μεταξὺ *Ψυχολογίας* καὶ *Θεολογίας*, κυρίως δὲ εἰς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Ἡ Ψυχολογία εἶναι καθαρῶς κοσμικὴ καὶ ἀνθρωποκεντρικὴ ἐπιστήμη, — ἡ ἔννοια «θεὸς» δὲν ἔρχεται ἀμέσως εἰς τὸ προσκίνητον τῶν ἐνδιαφερόντων της. «Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους δὲν λέγει, ὅτι τὸ Ἐγὼ εἶναι Θεός. Λέγει δὲ ἀπλῶς, ὅτι τὸ βιούμενον ἐκεῖνο Κάτι, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν κοσμικὴν θεώρησιν ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἐγγὺς τοῦ ἀνθρώπου Θεός, ἀπεδείχθη — κατὰ τὴν πορείαν ἐξελίξεως τοῦ Ἀσυνειδήτου — ὡς τὸ Ἐγὼ, δηλ. ὡς φρικτὴ δύναμις». «Ὅμως δὲν εἶναι ἐντελῶς ξένη τοῖς χριστιανοῦς Θεολόγους ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἐκ τῶν βαθέων τῆς Ψυχῆς ἐπὶ τοῦ Ἐγώ». Ὁ κάθε εἰδήμων Βιολόγος γνωρίζει, «ὅτι τὸ γίνεσθαι τῆς ζωῆς ἐκφεύγει ἐντελῶς τῆς ἀνθρωπίνης καταλήψεως, ... ἰδιαίτερος δὲ τὸ γίνεσθαι ἐκεῖνο, ποῦ ὀνομάζομεν ψυχικόν. Τοῦτο ξεπερνᾷ τὰς γλωσσικὰς ἰκανότητας τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ βαθμὸν τουλάχιστον, ὅπως τὰ συμβαίνοντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οἱ Θεολόγοι χαρακτηρίζουν — ἀπὸ τῆς δικῆς τῶν ἐπόψεως — ὡς ὑπερβατικά» (W. Ohrist, *Tiefenpsychologie und Theologie* (1993), 94.93.33). Τὰ περιεχόμενα τῆς πίστεως δὲν ἴα πρόπει νὰ μεταβληθοῦν εἰς περιεχόμενα τῆς Ψυχολογίας, οὔτε καὶ ὁ περὶ Θεοῦ λόγος εἰς περὶ Ἀνθρώπου λόγον, νὰ ἐκπέσει δηλ. ἡ Θεολογία εἰς ἓνα Horizontalismus καὶ Subjektivismus, ὅστις παριστᾷ τὰ μηνύματα τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως ὡς προβολὰς φαντασιῶν, ἐπιθυμιῶν, φόβων καὶ νευρώσεων. Ψυχολογία ὅμως καὶ Ἐρησκέα — ἀποσκοποῦν εἰς τὴν «θεραπείαν» τοῦ Ἀτόμου, ὃ δὲ περὶ Θεοῦ λόγος εἶναι καὶ περὶ Ἀνθρώπου λόγος. Ἡ Θεολογία ἔχει ἀνάγκη τῆς Ψυχολογίας, ἵπτις ἀναλύει τὰ ψυχικὰ βιώματα, ἀναζητεῖ τὰς αἰτίας τῶν νευρώσεων καὶ τὰς συνεπειὰς αὐτῶν κ.λπ., — ἡ δὲ Ἐρησκέα δὲν θεωρεῖται πλέον ὑπὸ πολλῶν Ψυχολόγων ὡς ἀντιδραστικὴ ἰδεολογία. Πολλοὶ ἐπιστήμονες τῶν Θετικῶν ἐπιστημῶν ἐρησκειοῦν καὶ πολλοὶ Ἀνθρωπισταὶ δοροῦν μὲ κίνητρον τὴν ἐρησκειτικὴν πίστιν των. Ὁ Alfred Lorenzer, ἐπιστρέφον εἰς τὸν «ἀποκεμενικόν» χαρακτῆρα τῆς Ἐρησκειᾶς, ὑπὸ τὸ πρῶτον τῶν θεωρήσεων καὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει, ὅτι ἡ Ἐρησκέα, ὑπὸ μίαν συνειδητῶς νοουμένην ἄποψιν, ἐξάγει τὸ Ἄτομον ἐκ τῶν πολι-

Ἀντιθέτως δὲ λογίζονται τόσον διὰ τὸν Χριστιανισμόν ὅσον καὶ διὰ τὴν Ψυχολογίαν, ὡς *ἀρνητικά*, τὰ προσόντα τοῦ Ἐγωκεντρισμοῦ καὶ τῆς ιδιοτελείας, ἐκεῖνα δηλ. ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς Ὀλυμπίους, ὡς ἀφθονία μὲ ἀμβροσίαν καὶ νέκταρ καὶ χωρὶς ἀπόβλεψιν καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ ἐναποθέτουν τὴν ἐλπίδα τῶν νὰ χορτασθοῦν μὲ «τὰ ψιχία, τὰ πίπτοντα ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν» (Μτθ. 15,27)· ὡς δύνამεις, ἐξουσία καὶ καταδυνάστευσις: «Οἱ ἄρχοντες τῶν Ἐθνῶν κατακυριεύουσι καὶ κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, —οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν» (Μρκ. 10, 42-43), ἐπιτάσσει ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς του· ὡς λογικὴ, ποὺ ὑπολογίζει καὶ μεθοδεύει τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον: ἡ σοφία τοῦ κόσμου σοφίζεται τὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν Χριστιανισμόν ταυτίζονται τὰ περιεχόμενα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωντανὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καλοῦνται δηλ. οἱ ὁπαδοί του νὰ φέρονται καὶ νὰ ζοῦν ἀντιστοίχως καὶ συμμόρφως πρὸς τὴν διαγωγὴν καὶ τὴν ζωὴν Ἐκείνου. Οἱ ὑπεύθυνοι *φορεῖς* Αὐτοῦ, ὅμως, εἰς τὸν χώρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας ἀσκοῦν τὰ λειτουργήματα αὐτῶν, οἱ μὲν *γεννησίως* καὶ εἶναι οἱ γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας, οἱ δὲ *ἀνοικειῶς* καὶ καταχρηστικῶς, ἤτοι ἐγωϊστικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς, ὡς κοσμικοὶ ἄρχοντες καὶ δεσπόται. Μὲ τὸ νὰ ὑποδυθοῦν δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὅλας τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ἀρμοδιότητας καὶ ἐξουσίας, ἄνευ κριτικοῦ ἐλέγχου καὶ συνεπειῶν, *ιδιωτικοποιήθη*, τρόπον τινά, ὁ ἱστορικὸς Χριστιανισμός. Ἡ Ἐκκλησία κατέστη, εἰς μεγάλον βαθμόν, «τσιφλίκι» τῶν Δεσποτῶν, χωρὶς νὰ σημαίνει τοῦτο ὅτι παραβλάπτεται ἡ ἀγιότης καὶ ὁ σωστικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς, ἥτις εἶναι «τὸ Σῶμα Χριστοῦ».

Ὁ τύπος οὗτος τοῦ θρησκευόντος Ἐγωϊστοῦ ἐνσαρκοῦται εἰς τὴν τάξιν τοῦ *Φαρισαϊσμοῦ*, τοῦτον δὲ ἐπικρίνει δριμύτατα ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ὁ Φαρισαῖος, ὡς Θρησκευτικὸς Ἠγέτης, εἶναι ὁ ἅγιος χωρὶς

τικο-οικονομικῶν δεσμῶν καὶ ἰδεολογιῶν καὶ καθιστᾷ αὐτὸ συνειδητὴν προσωπικότητα, μὲ ἀντιστάσεις ἐναντι πάσης προσπαθείας ὑποδουλώσεώς του. «Τυχάνει γνωστὴ ἡ πολιτικὴ δύναμις ἀντιπάσεως, ποὺ ἀναπτύσσεται ἐκ τῶν Θρησκευτικῶν πολιτισμῶν», διὰ δὲ τὸν μαρξιστικὸν Σοσιαλισμὸν ἰσχύει: «Τὸ ξεπέραςμα τῶν κακῶν συνθηκῶν προϋποθέτει, ὅτι τὰς διαβλέπει τις μὲ συνείδησιν... Ἡ θεώρησις τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τῆς ἀποσυνθέσεως προϋποθέτει ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ὑποκειμενικῶν δομῶν, —τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν κοινωνικο-πολιτιστικῶν Ἐκτεταμένων καὶ τῆς *δομῆς* τῆς *προσωπικότητος*» (*Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit. Eine Religionskritik* (1992), 227. 289). Ἐκ τῶν Γερμανῶν, συγχρόνων, Θεολόγων ὁ Eugen Drewermann εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις παρεχώρησεν εὐρείαν θέσιν εἰς τὴν Ψυχολογίαν εἰς τὸ Θεολογικόν του ἔργον, μὲ ἐντυπωσιακὴν ἀπήχησιν ὄχι μόνον εἰς τοὺς θεολογικοὺς κύκλους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν.

ἀγιότητα· χρησιμοποιεῖ τὴν Θρησκείαν καὶ τὰ προστάγματά της ὄχι πρὸς θεραπείαν ἑαυτοῦ καὶ βελτίωσιν, ἀλλ' ὡς μέσον πρὸς αὐτο-ἐπικύρωσιν, ἐπίδειξιν καὶ καύχησιν: «Νηστεύω δις τοῦ Σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα, ὅσα κτῶμαι», «οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων» (Λουκ. 18,11 ἐξ.). Εἰς τὴν θρησκευτικὴν *γνησιότητα* ἐγκαταλείπει τὸ Ἄτομον τὸ ἴδιον φρόνημα καὶ θέλημα διὰ νὰ ὑποταγῇ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἰς δὲ τὴν *φαρισαϊκὴν* θρησκευτικότητα μεταβάλλεται ἡ Θρησκεία εἰς «ἠθικὴν», εἰς τήρησιν «ἐντολῶν». Ἔτσι *φαίνεται* τὸ Ἄτομον πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὡς γνησίως θρησκεῦον, ἔσωθεν δὲ παραμένει ἀμετανόητον καὶ ξένον πρὸς αὐτήν. Θεωρεῖται βέβαιον ὅτι οἱ πλέον ἄθρησκοι εἶναι οἱ θρησκευτικοὶ φορεῖς τῆς Θρησκείας! Οἱ Φαρισαῖοι τὰ πάντα ἐποιοῦν «πρὸς τὸ θεαθῆναι», «ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις», ἤτοι διὰ νὰ εἶναι «ἀνθρωπάρεσκοι». Οὕτω δέ, ὅταν ἐνήστευον, ἐγίνοντο «σκυθρωποί», διὰ νὰ καταστήσουν ἐμφανῆ τὴν εὐσέβειάν των εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς Φαρισαίους: «Παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες *ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας*» (Μτθ. 6,16· 23,27· Ἐφεσ. 6,6· Κολοσ. 3,22). Τοιοῦτου εἶδους «ἀνωμαλίας» ἀπόγουν κατὰ τὰ φαινόμενα Ἀτόμων, τὰ ὅποια, παρ' ὅλον ὅτι ζοῦν ἀνοικείαν καὶ ἐν ἀλλοτριώσει ζωὴν, αὐτο-προβάλλονται καὶ θεωροῦνται ὡς ἰδανικὰ καὶ ἐπιτυχημένα, ἐπισημαίνουν ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλ' ἀπὸ διαφόρου σκοπιᾶς, Χριστιανισμὸς καὶ Ψυχολογία, ἀξιολογοῦν δὲ συγχρόνως ὡς *θετικὰ* προσόντα *μὴ-λογικά*, ὅπως ἀγάπην, πιστότητα, φιλαλήθειαν, πνεῦμα ὑπομονῆς, συγχωρήσεως, προσφορᾶς κ.λπ., τὰ ὅποια ἡ ἐγκρατουμένη Λογικὴ ὑποτιμᾷ ὡς δευτερεύοντα καὶ ἀρνητικά, — περὶ ταῦτα δὲ θ' ἀσχοληθῶμεν καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα. Προηγουμένως ὁμως τινὰ περὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους καθ' αὐτήν, ἣτις διήλθε διὰ ποικίλων σταδίων καὶ ἐξελίξεων.

Ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Nicolai Hartmann διετύπωσεν, ὡς βασικὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας του, τὴν θέσιν ὅτι ἡ Ἀνθρωπίνῃ ὑπαρξίς σύγκειται ἐκ τριῶν, ποιοτικῶς διακρινομένων καὶ ὀργανικῶς συνυφασμένων, «στρωμάτων»: τοῦ ὑλικοῦ-σωματικοῦ, τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ⁴⁸, — ἀντίστοιχοι δὲ εἶναι καὶ αἱ «ἡλικίαι» των. Τὸ Ἄτομον ζῇ τρεῖς ἡλικίας: τὴν σωματικὴν-βιολογικὴν, τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Ἐκ τούτων ἡ πλέον εὐθραυστος εἶναι ἡ ψυχικὴ, ταύτην δὲ ἀκολουθεῖ ἡ σωματικὴ, ἐνῶ τὸ πνευματικὸν μπορεῖ νὰ διασώσῃ

48. Nicolai Hartmann, *Einführung in die Philosophie* (6 ἔκδ.), 120 ἐξ.

τὴν ὑγείαν καὶ τὴν διαύγειάν του μέχρι βαθέος γήρατος τοῦ Ἀτόμου. Τὰ ψυχικὰ — ἀρνητικὰ — συμπτώματα καὶ φαινόμενα μαστίζουν καὶ ταλανίζουν ὄχι μόνον Νέους, ἀλλ' ἀκόμη καὶ Παιδιά. Ὑπάρχουν, ἄλλως πὼς ὑγιῇ, ἄτομα, ποὺ εἶναι ψυχικὰ ἐρείπια!

Οἱ *Ψυχασθενεῖς* ἐκίνουν ἀνέκαθεν τὸν φόβον, τὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὴν ἐχθρότητα τῶν Ἀνθρώπων, θεωρούμενοι ὡς μυστηριώδη καὶ ἐπικίνδυνα ἄτομα, ποὺ μποροῦν νὰ παραβλάψουν. Διὸ καὶ ἀπεβάλλοντο ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ἐπεμονοῦντο, τιμωρούμενα, ὡς ἐμφορούμενα ὑπὸ δαιμονικῶν δυνάμεων καὶ κακῶν πνευμάτων. Συγχρόνως δὲ κατεβάλλετο προσπάθεια καθάρσεως καὶ ἐξαγνισμοῦ αὐτῶν ὑπὸ «εἰδικῶν» Ἀτόμων διὰ μαγικῶν τελετουργιῶν, Ἐξορκισμῶν κ.λπ., πρὸς ἐκδίωξιν τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων καὶ θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν τούτων. Ἐδῶ ἔχουν τὴν θέσιν των οἱ *Ἱερεῖς-Ἱατροὶ* «τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων», — μία ἀντίληψις, ἣτις ἀναδύεται καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐξομολογήσεως, τὸ ὁποῖον, ἐὰν δὲν κατανοηθεῖ ὀρθῶς, ὑπόκειται εἰς σωρείαν παρανοήσεων. Ἡ ἀσθένεια τοῦ ψυχασθενοῦς ἐξελαμβάνετο ὡς κάτι τὸ ξένον πρὸς αὐτόν, προελθὸν ἐξ ἐπιδράσεως καὶ ἐνοικήσεως εἰς αὐτὸν δαιμονικῶν — ὑπερβατικῶν — δυνάμεων καὶ πνευμάτων, κυρίως δὲ ἐξ αἰτίας διαπραχθειῶν ὑπὸ τοῦ ἀσθενοῦς *ἀμαρτιῶν*, ὅστις καί, διὰ τὸν λόγον τούτον, ἐξελαμβάνετο ὡς «κακὸς» ἄνθρωπος καὶ ἐτιμωρεῖτο «δικαίως» πρὸς ἐξαγνισμόν, — ἀντίληψις ὑποβόσκουσα μέχρι σήμερον ὄχι μόνον εἰς ἀρχαίκας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐξειλιγμένas κοινωνίας. Εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας καὶ μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ Rationalismus βρίθουν τὰ φαινόμενα τῆς παριατρικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγυρτείας, τῆς παραθρησκείας, τῆς μαγείας καὶ τῆς δαιμονολατρείας, εἰς τὴν ὁποίαν καταφεύγουν πάσχοντα ἄτομα πρὸς θεραπείαν τῶν ψυχο-σωματικῶν νοσημάτων των, τὰ ὁποῖα πιστεῦται ὅτι προέρχονται ἐκ δαιμονικῶν ἐπιδράσεων καὶ τὰ ὁποῖα ὑπόσχονται οἱ διάφοροι «Θεραπευταὶ» νὰ θεραπεύσουν, ἐκδιώκοντες τὰ δαιμόνια, λόγῳ μυστικῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας κατέχουν καὶ ἐνεργοποιοῦν διὰ ποικίλων μέσων καὶ τρόπων (ναρκωτικῶν, ἀλκοόλ, προσευχῶν, φαντασιώσεων, ἐνοράσεων, ὀνείρων κ.λπ.), ὑπνωτιζόμενοι καὶ ἐκστασιαζόμενοι. Τὰ «ἱερὰ» ταῦτα τέρατα, διότι πιστεῦται ὅτι εἶναι φορεῖς μυστικῶν καὶ ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, ἐγείρουν φόβον καὶ σεβασμὸν εἰς τοὺς Ἀνθρώπους, εἶναι δὲ ταῦτα ψυχασθενεῖς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἥτοι ἄτομα μὲ ἐξάρσεις παραλόγων καὶ παρανορμῶν συμπτωμάτων⁴⁹.

49. Πρβλ. Gion Condrau, *Einführung in die Psychotherapie* (1989), 87 ἐξ.

Ἡ κοινωνικὴ περιφρόνησις καὶ κακοποιήσις τῶν *Ψυχασθενῶν* ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, εἰς δὲ τὴν Δύσιν, κατὰ μὲν τὴν περίοδον τοῦ Μεσαίωνος καὶ μέχρι βαθέως τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἐβασανίζοντο οὗτοι παντοιοτρόπως, ὡς Ἴατρομα κατώτερα καὶ αὐτῶν τῶν Ζώων καὶ ὡς ἐπικίνδυνα διὰ τὴν κοινωνίαν, ἐξετοπίζοντο καὶ ἀπεμονοῦντο, ζῶντες ὑπὸ δεσμά, καὶ ἐκαίοντο ὡς «δαιμονισμένοι». Ἡ ἀθλιότης τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας διήγον, καὶ τὰ δεινά, εἰς τὰ ὁποία ὑπεβάλλοντο τὰ δυστυχημένα ταῦτα Ἴατρομα μέχρι καὶ τῶν μέσων περίπου τοῦ 19ου αἰ., τὰ ὁποία ἴσχυον οὐχὶ ὡς ἀσθενεῖς, ἀλλ' ὡς δαιμονισμένα, ἐγκλεισμένα καὶ ἀλυσόδετα εἰς Ἰατρικὰ καὶ εἰς Ὑπόγεια, καταγράφονται ἀδρῶς εἰς ντοκουμένα τῶν ἐποχῶν ἐκείνων. Ὑπάρχει πληθὺς Χριστιανικῶν κειμένων — Παπικῶν Ἐγκυκλίων, Θεολογικῶν ἀναφορῶν κ.λπ. —, γέμοντα μίσους κατὰ τῶν ἐνδεῶν καὶ δεινῶς πασχόντων τούτων Ἀτόμων. Ἡ ἀντίληψις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων ταγῶν εἶχε *Πλατωνικὸν* ὑπόβαθρον: Ἡ *Ψυχὴ* εἶναι φύσει ἀθάνατος καὶ ἀναλλοίωτος καὶ δὲν πάσχει· συνεπῶς τὰ πάσχοντα ψυχικῶς Ἴατρομα εἶναι «δαιμονισμένα».

Ἦδη ὅμως ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 18ου αἰ. διάφοροι ἐρευνηταὶ εἰς τὸν χώρον τῆς Ψυχιατρικῆς ἤρχισαν νὰ ἀμφιβάλλουν, ἐὰν ὄντως τὰ Ἴατρομα ταῦτα εἶναι δαιμονισμένα καὶ δὲν πρόκειται μᾶλλον περὶ κοινῶν Ἀσθενῶν ὑπὸ ποικίλας ιδιομορφίας καὶ ιδιαιτερότητας. Εἰς τοῦτο συνέτειναν ποικίλα γεγονότα καὶ δὴ ἡ διαπίστωσις ὅτι Ἴατρομα, θεωρούμενα ὡς δαιμονισμένα, ἔπασχον ἐκ διαφόρων ἐγκεφαλικῶν παθήσεων, — ἰδίως μετὰ τὴν ἀποδέσμευσιν τῆς Ἐπιστήμης ἐκ τῶν ἀσφυκτικῶν δεσμῶν τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ —, τοῦθ' ὅπερ ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς ὑπάρξεως τῶν Δαιμόνων, ἢ ἐκ τῶν γνωστῶν ἤδη ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος ψυχασθενειῶν τῆς Ὑστερίας, Σχιζοφρενίας ἢ τῆς «*iebrās*» καὶ «ἀφανοῦς» παθήσεως, τῆς Ἐπιληψίας. Ὑπὸ τὰ νέα δὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ποικίλων ἱατρικῶν μεθόδων καὶ τῆς λήψεως ψυχοφαρμάκων πολλὰ ἐκ τῶν πασχόντων τούτων Ἀτόμων ἐθεραπεύοντο. Ἐκ τῶν *πρωτεργατῶν* κατὰ τῆς κακομεταχειρίσεως τῶν Ψυχασθενῶν ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ ἐδῶ ὁ γάλλος ἱατρὸς Philippe Pinel (1745-1826), ὅστις ὑπὸ πολλὰς δυσχερείας καὶ κινδύνους ἐκῆρξε σταυροφορίαν κατὰ τῆς ἀπανθρώπου μεταχειρίσεως τῶν Ἀσθενῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ἔλυσεν ἐκ τῶν δεσμῶν των καὶ ἀπήτησεν ἀνθρωπίνως συνθήκας, διότι *εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ὄχι δαιμονισμένοι*⁵⁰.

50. Πρβλ. καί: Wilhelm Hehlmann, *Geschichte der Psychologie* (1967²), 213 ἐξ· Tonja Kivits, *Eine kurze Geschichte der Psychologie* (1994), 330 ἐξ.

Ἐκ τῶν πρώτων ὁ γερμανὸς Franz Anton Mesmer (1734-1815) ἐφήρμοσε τὴν μέθοδον τοῦ *Μαγνητισμοῦ* πρὸς θεραπείαν ποικίλων νευρώσεων τῶν Ψυχασθενῶν του· τούτους δὲ ἐθεράπευεν οὐχὶ διὰ φαρμάκων, ἀλλὰ μὲ Μαγνήτην, τὸν ὁποῖον ἔσυρεν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἀσθενοῦς, ψελλίζων μυστηριώδεις τινὰς λέξεις, τὰ δὲ συμπτώματα τῆς ψυχασθενείας των, ὡς ἐκ θαύματος, ἐξηφανίζοντο. Ἡ μαγνητικὴ αὕτη θεωρία στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεδομένου, ὅτι κάθε Ἄτομον εἶναι θωρακισμένον μ' ἓνα μαγνητικὸν πεδίον (κάλυμμα), τὸ ὁποῖον, ἐὰν διαταραχθεῖ διὰ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Κοσμικοῦ μαγνητικοῦ πεδίου, συνεπιφέρει καὶ ψυχικὰς διαταραχάς⁵¹. Ὅμως ἡ μαγνητικὴ αὕτη μέθοδος θεραπείας, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαληθευθοῦν μὲ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐγκαταλείφθη, διὰ νὰ ἐφαρμοσθεῖ, ὀλίγον ἀργότερον, ἡ ὑπνοθεραπεία, ἡ διὰ λόγων καὶ ἄνευ μαγνητῶν *Ὑπνωσις* τοῦ Ψυχασθενοῦς.

Διὰ τῆς *Ὑπνώσεως*, ὡς θεραπευτικῆς μεθόδου τῶν ψυχονευρώσεων, προσκρούομεν εἰς τὸν Freud, ὅστις ἐκ τῶν πρώτων ἐφήρμοσε τὴν μέθοδον ταύτην ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν του καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπιδράσεων, ποῦ ὑπέστη, ἐκ προηγηθέντων ἐρευνητῶν καὶ στοχαστῶν καὶ ἐκ τῆς συνεργασίας μὲ τὸν φίλον του Joseph Breuer (1842-1925) κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς σταδιοδρομίας του, ἔναντι τοῦ ὁποίου ἠκολούθησεν, ἀργότερον, ἴδιον ἐπιστημονικὸν δρόμον. Ὁ Sigmund Freud (1856-1939) προέρχεται ἐκ γονέων ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς καὶ διήλθε τὰ πλεῖστα ἔτη τῆς ζωῆς του εἰς Βιέννην. Μετὰ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Ἱατρικὴν εἰργάσθη εἰς τὸ Φυσιολογικὸν Ἰνστιτούτον τοῦ Ernst Brücke, μὲ κορυφαίους συνεργάτας H. Helmholtz, E. du Bois-Reymond κ.ἄ., ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπηρεάσθη βαθύτατα ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν του μέθοδον, κατανοήσας τὰς *ψυχικὰς* λειτουργίας καὶ ἐκδηλώσεις ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν *μηχανιστικῶν* καὶ *ύλιστικῶν* θεωριῶν τοῦ 19ου αἰ. «Αἱ ἀντιμεταφυσικαί, ἀντιθρησκευτικαὶ καὶ ἀντιδεαλιστικαὶ ἀπόψεις, τὰς ὁποίας διεκράτησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του (ὁ Freud), ὀφείλονται εἰς τὰς πρῶτους ταύτας ἐπαφὰς του ὅχι μόνον μὲ τοὺς διδασκάλους τῆς Helmholtz-Σχολῆς, ἀλλὰ

51. Διὰ τῆς *μαγνητικῆς* ψυχοθεραπείας, «παρουσίασεν ὁ Mesmer καταπληκτικὰς ἐπιτυχίας κυρίως ἐπὶ ὑστερικῶν Κυριῶν... Ὁ Ἰσχυρισμὸς ὅμως οὐδέποτε ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ ἱατρικῶν ἐιδικοτήτων, παρ' ὅλον ὅτι ὁ ἰδρυτὴς του ἠγωνίσθη καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον ἐπιστημονικῶς. Ἐν τούτοις βασίζονται οἱ μεταγενέστεροι πρωτοπόροι ὑποβολῆς καὶ ὑπνωτικῶν θεραπευτικῶν μεθόδων ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Mesmer. Τελικῶς κατενοήθη ὑπὸ τῶν Ἱατρῶν, ὅτι ὁ Mesmerismus δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀνοησία καὶ φαντασία» (G. Condrau, μν. ἔργ.: 117). Ὁμοίως

καὶ μὲ ἐκείνας τοῦ Darwinismus»⁵². Εἰς τὰς ἐρεῦνας του ὁ Freud ἐκλαμβάνει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὡς ὑποκείμενα εἰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ὁμιλεῖ περὶ ἐνιαίου «ψυχικοῦ μηχανισμοῦ» (psychischer Apparat) ὑπὸ ποικίλας λειτουργίας καὶ ἐκδηλώσεις.

Εἰς τὰς πρωῒμους ἐρεῦνας του ἡσχολήθη ὁ F. περὶ τὸ φαινόμενον τῆς Ὑστερίας, ἀπαντῶμενον κυρίως εἰς γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄνδρας, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν, μὲ τὴν συνεργασίαν καὶ τοῦ Breuer, αἱ *Studien über Hysterie*, διὰ τῶν ὁποίων ἐγκατελείπετο ἡ βιολογικῆ-σωματικὴ σκοπιὰ τῆς Ἰατρικῆς καὶ προεβάλλοντο ὡς αἷτια τῶν Νευρώσεων καὶ τῶν ψυχασθενειῶν τοῦ εἶδους τούτου κυρίως *ψυχικὰ* συμπτώματα καὶ ἀνωμαλίας. Ἡ μέθοδος τῆς Ὑπνώσεως, ἣτις ἐφηρμόσθη ἀρχικῶς μὲ ἐπιτυχίαν ὑπὸ τοῦ Breuer εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Anna O. (Bertha Pappenheim), ἡ ὁποία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τῆς ἔπασχεν ἐκ συμπτωμάτων Ὑστερίας, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μέθοδον ὑπνώσεως ἐμνήθη καὶ ὁ νεαρὸς S. Freud, ὑπεβοήθησε τὰ μέγιστα εἰς τὴν πρόσβασιν τῆς Ψυχαναλύσεως εἰς τὸν σκοτεινὸν καὶ μυστηριώδη κόσμον τοῦ Ἀσυνειδήτου. Ἡ Ὑπνωσις εἶναι μία «τεχνικὴ» μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Ὑπνωτιστὴς, διὰ ποικίλων κινήσεων καὶ λέξεων, «συνεπιφέρει οὐσιώδεις μεταβολὰς εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Ὑπνωτισθέντος,... ὑποκειμένου δι' ὑποβολῆς (*Suggestion*) εἰς ἀλλοιώσεις τῶν αἰσθήσεων, τῆς μνήμης, τῶν κινήτρων καὶ τοῦ αὐτοελέγχου τῶν αἰσθημάτων»⁵³. Διὰ τῆς Ὑπνώσεως ἀναστέλλονται αἱ λειτουργίαι τοῦ Ἐγώ, τοῦ Συνειδητοῦ, καὶ παραδίδεται ὁ λόγος εἰς τὸ Ὑποσυνειδή-τον. Κατ' αὐτὴν αἰσθάνεται τὸ Ἄτομον ἀπληλευθερωμένον καὶ ὁμιλεῖ «ἐκ βαθέων»· εὐρισκόμενος εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως ὁ ἀσθενής, διηγεῖται λεπτομερῶς τὰ τῆς ζωῆς του καὶ ἐκφράζει ἀνενδοιάστως ὅλα τὰ τραυματικά του βιώματα, ἔτσι δέ, ὅταν οὗτος συνέρχεται καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἐγρήγορσιν, αἰσθάνεται αἰσθητὴν ἀνακούφισιν, θεραπευόμενος ἐκ σωματικῶν πόνων, τοὺς ὁποίους προκαλεῖ ἡ Ψυχὴ, φοβίων, ἁϋπνιῶν, φαντασιώσεων, σεξουαλικῶν ἀναστολῶν κ.λπ. (ὑπνοθεραπεία, ὑπνοκάθαρσις). Διὰ τῆς Ὑπνώσεως κατέστη φανερόν, «ὅτι τὰ ὑστερικά συμπτώματα ἀνάγονται εἰς προγενέστερα βιώματα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν περιέλθει εἰς λήθην διὰ τὴν ἄγρυπνον καὶ

καί: Heinz Dirks, *Psychologie* (1972), 359 ἑξ.· Gustav Kohler, *Die Wissenschaft und das Unwahrscheinliche* (1973), 27 ἑξ.

52. H.-M. Lohmann, *Sigmund Freud*, ἐν: Metzler Philosophen Lexikon (1989), 260.

53. Philip G. Zimbardo, *Psychologie* (1992⁵), 214 ἑξ.

νορμὰλ συνείδησιν καὶ τὰ ὅποια, ἐὰν διὰ τῆς Ὑπνώσεως ἐπανέλθουν εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἀσθενοῦς, ἐξαφανίζονται»⁵⁴. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκ τῆς Ὑπνώσεως, τὰ ὅποια ἀξιολογοῦνται ποικιλοτρόπως ὑπὸ τῶν εἰδικῶν, διεπιστώθησαν διὰ τῶν ἐρευνῶν τούτων καὶ τὰ ἀκόλουθα: Ὅτι ὑπάρχουν τουλάχιστον δύο «στρώματα» ψυχικῆς ζωῆς εἰς τὰ Ἄτομα, τὸ Ἐγὼ ἢ Συνειδητὸν καὶ τὸ Ἀσυνειδητὸν ἢ Ὑποσυνείδητον Ὅτι πολλοὶ *σωματικοὶ* πόνοι προέρχονται ἐξ ἐπωδύνων *ψυχικῶν* τραυμάτων καὶ βιωμάτων Ὅτι ὁ Ἄνθρωπος δὲν εἶναι κύριος ἑαυτοῦ, δὲν ἐλέγχει τὴν σκέψιν, τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν συμπεριφορὰν του, ὅπως ἐνομιζέτο καὶ προεβάλλετο μέχρι τοῦδε ὑπὸ τοῦ ἐγκρατουμένου Λογικισμοῦ, ἀλλὰ προσδιορίζεται, λανθανόντως καὶ ἀθελήτως, ὑπὸ ἀλόγων, ὑπο- καὶ ἀ-συνειδήτων ὁρμῶν, δυνάμεων καὶ αἰσθημάτων, — μία, ὄντως χωρὶς προηγούμενον, ἐπαναστατικὴ ἀνακάλυψις καὶ διαπίστωσις τοῦ Ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ διὰ τῆς «ψυχοκαθαριστικῆς» ταύτης μεθόδου συνεργασία μεταξὺ Breuer καὶ Freud δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν καὶ ὁ S. Freud ἠκολούθησεν ἴδιον εἰς τὸν χῶρον τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους δρόμον. Οὗτος ἀνεξήτησε τὸν λόγον τῆς λήθης τῶν τραυμάτων καὶ τῶν ἐπωδύνων

54. H. Thomac, κ. H. Feger, *Einführung in die Psychologie* (1972), 122. Ὁ S. Freud ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα ἀξιοσημείωτα περὶ τῆς Ὑπνώσεως καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν ψυχολογίαν τῆς Μάξης, εἰς τὸ ἔργον του: *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, ἐν μν. Studienausgabe (IX: 1974). «Ἡ μεταξὺ Ἐρωτευμένου καὶ Ὑπνώσεως ἀντιτοίχια εἶναι ἐμφανής. — Εἶναι ἡ αὐτὴ ταπεινωτικὴ ὑποταγὴ, προσαρμογὴ, καὶ χωρὶς κριτικὴν ἐναντι τοῦ Ὑπνωτιστοῦ, ὅπως καὶ ἐναντι τοῦ Ἀγαπωμένου», ὑπὸ μόνην τὴν διαφορὰν «τὸν ἀποκλεισμόν τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποιήσεως... εἰς τὴν ὑπνωτικὴν σχέσιν» (VIII: *Verliebtheit und Hypnose*, 107). Εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς Ὑπνώσεως «ἐμφανίζεται ὁ Ὑπνωτιστὴς ὡς ὁ κάτοχος μιᾶς μυστηριώδους δυνάμεως, ἥτις αἶρει ἐκ τοῦ Ὑποκειμένου τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέλησιν» (X: *Die Masse und die Urhorde*, 117). Ἀκολουθεῖ ἡ ἐντολὴ τοῦ Ὑπνωτιστοῦ νὰ κλείσει τὰ μάτια καὶ νὰ ὑπνώσει ὁ Ὑπνωτιζόμενος, μὲ τὸ παράγγελμα: «Συγκεντρώσου ἀποκλειστικῶς στὸ δικό μου πρόσωπο, ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορος» (117), ὁ δὲ Ὑπνωτιζόμενος ὑπακούει. Καὶ ὁ Freud ἐρμηνεύει: Ἡ σχέσις τοῦ Ὑπνωτιζομένου πρὸς τὸν Ὑπνωτιστὴν συνιστᾷ «ἀτομικὸν ξαναζωτάνευμα τῆς σχέσεως τοῦ τέκνου πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς ἡ παράστασις ἐνὸς ὑπερδυνάμου καὶ ἐπικινδύνου Ἀτόμου, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀρμώζει μόνον παθητικὴ-μαζοχιστικὴ στάσις καὶ ἀπώλεια τῆς ἰδίας θελήσεως» (118). Καὶ ἐδῶ συνδέει ὁ F. τὴν Ὑπνωσιν πρὸς τὴν *Μαζικὴν Ψύχωσιν*: «Ὁ Ἠγέτης τῆς Μάξης ὑποδύεται τὸν τρομερὸν Προπάτορα, ἡ Μάζα θέλει νὰ κυριαρχεῖται ὑπὸ ἀπεριορίστου δυνάμεως, διψᾷ σὲ ὕψιστον βαθμὸν γιὰ αὐθεντίαν, αἴτη ἔχει — κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Le Bons — τὴν δίψαν γιὰ ὑποταγὴν». Τὴν σχέσιν ταύτην ὑλοποιεῖ καὶ ἡ Ὑπνωσις αὕτη εἶναι «μία Μάζα γιὰ δύο» (119). Ὅμως ὁ F. διατάζει πρὸ τοῦ Ὁρθολογισμοῦ του: «Ἡ Ὑπνωσις ἔχει κατὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον» (117). Τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐκ τῶν πρὸς Ὑπνωσιν Ἀτόμων, ἄλλα μὲν ὑπνωτίζονται, ἄλλα δὲ διασώζονται τὴν ἐγρήγορσιν, «ὑπεμφαίνει ἐν εἰσέτι ἄγνωστον σημεῖον» τῆς Ὑπνώσεως (108).

βιωμάτων του παρελθόντος υπό των Ψυχασθενών και κατέληξεν εις την διαπίστωσιν της *Άπωθήσεως* (Verdrängung). Ός θεμελιώδη δέ όρμην και αίτίαν προκλήσεως όλων των ψυχασθενειών έθεώρησε τó *Έρωτικόν* ή *Σεξουαλικόν* ένστικτον. Τό Άτομον ρέπει — υπό την εύ- ρειαν έννοιαν — πρòς *Ήδονήν*, και ό λόγος ούτος συνεπιφέρει πλή- θος νευρώσεων και μεθοδεύσεων πρòς έπίτευξιν του σκοπού του τού- του και άποφυγήν του αντίθετου: της λύπης και του πόνου. Προηγου- μένως όμως θα πρέπει νά λεχθούν άναγκαία τινά περι της δομής και της λειτουργίας της «ψυχικής μηχανής», όπως κατανοεί ταύτην ό S. Freud.

Ό S. Freud έκλαμβάνει «τήν φύσιν του Ψυχικού» ως μίαν «ψυχι- κήν μηχανήν»: «Δεχόμεθα, ότι ή Ψυχική ζωή έχει την λειτουργίαν μιās Μηχανής (Apparat), στην όποιαν άποδίδομεν χωρικήν έκτασιν και σύνθεσιν εκ πλειόνων τεμαχίων, παριστώμεν δηλ. ταύτην ως έν τηλεσκόπιον, έν μικροσκόπιον και τὰ παρόμοια... Τήν παλαιότεραν εκ των ψυχικών περιοχών ή άρχών όνομάζομεν τó *Es* (Αυτό)· τó περιε- χόμενόν του είναι πάν, ό,τι κληρονομείται, δια της γεννήσεως προσά- γεται, δομικώς παγιωμένον, πρò παντός δέ αί εκ του σωματικού όρ- γανισμού προερχόμεναι Όρμαί, αίτινες έδω (εις τó *Es*) άνευρίσκουν την πρώτην και εις τās μορφάς της άγνωστον εκδήλωσιν»⁵⁵. «Η δύ- ναμις του *Es* εκφράζει την κυρίαν πρòς ζωήν πρόθεσιν του Άτόμου, συνισταμένην στην άπαίτησιν πρòς ίκανοποίησιν των κληρονομηθει- σών άναγκών του... Τās δυνάμεις, πού υπόκεινται εις τās έντάσεις πρòς πλήρωσιν του *Es*, όνομάζομεν *Όρμάς* (*Triebe*). Αύται αντιπροσ- ωπεύουν τās σωματικές έπιβολάς επί της ψυχικής ζωής... Αί Όρμαί μπορούν νά μεταβάλλουν τόν στόχον των δια Μεταθέσεως (*Verschie- bung*), άκόμη και δι' ύποκαταστάσεως άλλήλων, με τó νά μεταβιβάζε- ται δηλ. ή ένέργεια της μιās Όρμής επί της άλλης... Μετά πολύν δισταγμόν και άβειβαιότητα κατελήξαμεν στην άπόφασιν νά δεχθώμεν

55. S. Freud, *Abriss der Psychoanalyse* (Fischer: 1995), 42. Έφεξής αί εκ του έργου τούτου σελίδες παρατίθενται έντός του κειμένου. Εις τόν χώρον της Άνατολικής Χριστιανικής παραδόσεως ό Μακάριος Αιγύπτιος είναι εκείνος, όστις συνέλαβε τó βάθος και την πραγματικότητα του *Ύπο(Α-)Συνειδήτου*, μεταθέσας την «κόλασιν» εκ του τοπικού «έντός» εις τó «έντός» του Άτόμου. «Όταν άκούσης... περι του Άδου και του σκότους, ... μη μακράν από της Ψυχής σου τὰ πράγματα ταύτα είναι νομίσης. Ό γάρ άνθρωπος έστι χωρητικός και δεκτικός του πονηρού... Καί όταν άκούσης περι μνημείων, μη τὰ φαινόμενα λογίσθι μόνον· μνημείον γάρ και τάφος ή καρδιά σου έστιν... Εις τó βάθος του Άδου της καρδιάς... εκεί βρούει πηγή βορβόρου» κ.λπ. (Όμιλ. ΙΑ'. ΒΕΠ 41: 203-204). Με γλώσσαν θεολογικήν, άλλ' άφθαστον ψυχολογικόν βάθος συνέλαβεν ό Μακάριος όχι άπλως τó Άσυνείδητον της Ψυχής, άλλα και τὰ «σκοτεινά» περιεχόμενα αυτού.

ὅτι ὑπάρχουν δύο καὶ μόνον βασικαὶ Ὁρμαί, ὁ Ἔρως καὶ ἡ Ὁρμὴ τῆς Καταστροφῆς (*Destruktionstrieb*)... Ὁ στόχος τῆς πρώτης εἶναι νὰ ἐποικοδομήσει καὶ νὰ διακρατήσῃ διαρκῶς καὶ μεγαλυτέρας ἐνότη-
τας, ἥτοι σύνδεσις, τῆς δὲ δευτέρας τὸ ἀντίθετον: νὰ διαλύσῃ συνα-
φείας καὶ ἔτσι νὰ καταστρέψῃ. Ἐσχατος στόχος τοῦ Ἐνστίκτου Κα-
ταστροφῆς εἶναι νὰ μεταβάλῃ τὸ Ζωντανὸν εἰς Ἀνόργανον, διὸ καὶ
ὀνομάζομεν τοῦτο καὶ Ὁρμὴν Θανάτου (*Todestrieb*)» (44.45). Ὁ
Freud, ἐπηρεασμένος ὑπὸ τῆς Θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως, δεχομένης τὴν
ἐκ τοῦ Νεκροῦ καὶ Ἀνοργάνου προέλευσιν τῶν ζώντων Ὁργανισμῶν,
πιστεύει ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Ἐνστίκτου Θανάτου εἶναι ἀκριβῶς οὗτος:
νὰ ἐπαναφέρει δηλ. τὸ Ζῶν εἰς τὴν προγενεστέραν καὶ ἀρχικὴν του,
τὴν νεκράν, κατάστασιν (45)⁵⁶. Τὴν ἄλλην Ὁρμὴν, ἣτις ἐμπεριέχει
«σύνολον τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἐρωτος», ὀνομάζει ὁ Freud *Libido* (46),
ἐπ' αὐτῆς δὲ θὰ ἐπανέλθομεν κατωτέρω.

Ἡ ἐτέρα «ἀρχή», ἣτις προσδιορίζει τὴν ψυχικὴν λειτουργίαν καὶ
ζῶν τοῦ Ἀνθρωπίνου, εἶναι τὸ Ἐγὼ (*Ich*), «τοῦτο δὲ μεσολαβεῖ με-
ταξὺ τοῦ Es καὶ τοῦ Ἐξω-Κόσμου». «Ἀποστολὴ του εἶναι ἡ αὐτο-
συντήρησις, ἐκπληρώνει δὲ ταύτην, ὅταν κατορθῶνται πρὸς τὰ ἔξω
μέν,... νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν Ἐξω-Κόσμον ἐπιδεξιῶς πρὸς τὸ ἴδιον
συμφέρον, πρὸς τὰ ἔσω δέ, στρεφόμενον κατὰ τοῦ Es, μὲ τὸ νὰ ἀπο-
κτᾷ κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐφέσεων τῶν Ὁρμῶν, τὰς ὁποίας ἱκανοποιεῖ
ἢ μεταθέτει ἢ καταπιέζει, ἀναλόγως τῶν εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν ἔξωτε-
ρικῶν χρονικῶν στιγμῶν καὶ καταστάσεων... Τὸ Ἐγὼ ἀποσκοπεῖ στὴν
Ἥδονήν, ἀποφεύγει δὲ τὴν Λύπην... Αἱ ἐνέργειαι του τότε κρίνονται
ὡς ὀρθαί, ὅταν κατορθῶνται τοῦτο νὰ ἀνταποκρίνεται συγχρόνως στὶς
ἀξιώσεις τοῦ Es, τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ τῆς πραγματικότητος, ἥτοι νὰ
γνωρίζῃ νὰ συμβιβάζῃ πρὸς ἀλλήλας τὰς ἀξιώσεις των» (42.43). Ὁ
F. ὑπάγει ὄχι μόνον τὸ Ἀσυνεῖδητον, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἐγὼ εἰς τὸ Es.
«Τὸ Ἀσυνεῖδητον εἶναι ἡ μόνη κυριαρχοῦσα ποιότης εἰς τὸ Es. Es
καὶ Ἀσυνεῖδητον συνανήκουν στενῶς, ὅπως Ἐγὼ καὶ Προσυνεῖδητον
(*Vorbewusstes*)... Ἀρχικῶς ἦσαν τὰ πάντα Es, τὸ δὲ Ἐγὼ ἀνεπτύχθη
ἐκ τοῦ Es, ἔνεκα τῆς ἐνδελεχοῦς ἐπιδράσεως τοῦ Ἐξω-Κόσμου»
(58)⁵⁷.

56. Περὶ τῆς Θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως ἔχω κάμει διεξοδικὸν λόγον εἰς προηγουμέ-
νην ἐνότητα, πρβλ. ΘΕΟΛΟΓΙΑ (1996/4).

57. Πρβλ. καὶ σ. 61: «Τὸ Ἐγὼ ἀποδεικνύει τὴν ἐκ τοῦ Es ὑστέραν προέλευσίν του
ἐκ τοῦ λόγου ὅτι, πρὸς καιρὸν, ἀναστέλλει τὰς λειτουργίας του καὶ ἐπιστρέφει στὴν
προτέραν του κατάστασιν», δηλ. τοῦ ὕπνου. «Ὁ ὕπνος εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὸ μητρικὸν
σῶμα».

Τέλος ὡς «τρίτην δύναμιν», προσδιορίζουσιν τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ Ἀτόμου, εἰσάγει ὁ Freud τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ (*Über-Ich*). «Ὡς κατακάθει τῆς μακρᾶς παιδικῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ζῇ ὁ ἀναπτυσσόμενος Ἀνθρώπος ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῶν γονέων του, σχηματίζεται εἰς τὸ Ἐγὼ του μία ἰδιαιτέρα ἀρχή, συνεχίζουσα τὴν ἐπίδρασιν τῶν γονέων. Εἰς αὐτὴν ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ (*Über-Ich*) καὶ συμπυκνοῦνται ὑπ' αὐτὴν ὄχι μόνον «ἡ ἐπίδρασις τῶν γονέων,... ἀλλὰ καὶ κάθε οἰκογενειακὴ, φυλετικὴ καὶ λαϊκὴ παράδοσις, καθὼς καὶ αἱ ἐπιταγαὶ τῶν ἐκάστοτε κοινωνικῶν καταστάσεων» (43). Αὕτη εἶναι περίπου «ἡ δομὴ τοῦ ψυχικοῦ Μηχανισμοῦ,... καὶ αἱ ὑποκείμεναι εἰς τὸν Μηχανισμόν τοῦτον καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας του Λειτουργίαι, τὰς ὁποίας ἀποκαλοῦμεν ψυχικὴν ζωὴν» (52).

Ὁ F. ἐντάσσει τὸν Ἀνθρώπον εἰς τὴν βιολογικὴν κλίμακα τοῦ Δαρβινισμοῦ, θεωρῶν αὐτὸν ὡς ἓν Ζῶον, μὲ κυρίαρχον γνώρισμα τὰ *ἐνστικτα*. Τὰ Ἐνστικτα, δηλ. τὸ σωματικόν, εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ Es, —λειτουργοῦν δὲ ταῦτα μὲ βάσιν τὸν μηχανισμόν Ἡδονῆ-Λύπῃ· ἡ μὲν ἱκανοποιήσις αὐτῶν συνεπιφέρει ἡδονὴν καὶ εὐφορίαν, ἡ δὲ ματαίωσις τῶν ἀξιώσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν προκαλεῖ θλίψιν καὶ ἀπογοήτευσιν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς δομῆς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀνθρωπίνου τοποθετεῖ ὁ F. τὴν *Σεξουαλικὴν ὁρμὴν* καὶ λειτουργίαν, ταύτην δὲ ἀντιμάχεται τὸ ἐνστικτον Αὐτοσυντηρήσεως, μὲ συνέπειαν τὴν πρόκλησιν πλήθους δυσλειτουργιῶν καὶ νευρώσεων εἰς τὴν ψυχικὴν ἰδίως ζωὴν τοῦ Ἀτόμου. Ὁ F. ἀποσυνέδεσε τὴν ὁρμὴν τοῦ Sexus, ἐν πολλοῖς, ἐκ τῶν *γεννητικῶν ὀργάνων*, θεωρήσας ὅτι αὕτη εἶναι συνυφασμένη καὶ ἐνεργὸς ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Βρέφους: α) Ἡ Σεξουαλικὴ ζωὴ δὲν ἀρχίζει τὸ πρῶτον μὲ τὴν ἐφηβείαν, ἀλλὰ γίνεται ἐμφανὴς ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησιν μὲ σαφεῖς ἐκδηλώσεις. β) Θὰ πρέπει νὰ γίνῃ σαφὴς διαχωρισμὸς μετὰ τῶν ἐννοιῶν σὲξ καὶ γεννητικὰ ὄργανα. Τὸ πρῶτον εἶναι εὐρυτέρα ἔννοια καὶ συμπεριλαμβάνει πλῆθος δραστηριοτήτων, ποὺ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν. γ) Ἡ Σεξουαλικὴ ζωὴ περιλαμβάνει τὴν λειτουργίαν ἀποκτήσεως ἡδονῆς ἐκ ζωνῶν τοῦ σώματος» (48).

Ὁ F. διακρίνει *τρεῖς «φάσεις»* ἀντλήσεως ἡδονῆς, διὰ τῶν ὁποίων διέρχεται τὸ Ἀτομον: «Τὸ πρῶτον ὄργανον, τὸ ὁποῖον προβάλλεται ὡς ἐρωτικὴ ζώνη καὶ ἐγείρει μίαν σεξουαλικὴν ἀξίωσιν πρὸς τὴν ψυχὴν ἤδη ἀπὸ τῆς γεννήσεως, εἶναι τὸ στόμα... Ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς ἐμφανίζεται, εἰς τὸ ἐπίμονον βύζαγμα ὑπὸ τοῦ Μωροῦ, μία αἰσθησις ἱκανοποιήσεως..., δυναμένη νὰ ἀποκληθεῖ σεξουαλική. Ἦδη δὲ μὲ τὴν στοματικὴν ταύτην φάσιν (orale Phase) ἐκδηλώνονται, μεμονωμένως

καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ὀδόντων, καὶ σαδιστικαὶ τάσεις. Αὗται γίνονται ἰδιαίτερος ἐμφανεῖς κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν σαδιστικὴν-πρωκτικὴν (*sadistisch-anale Phase*), διότι ἐπιζητεῖται ἐδῶ ἡ ἱκανοποίησις εἰς τὴν ἐπιθετικότητα καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς κενώσεως. Θεμελιώνομε τὸ δικαίωμα τῆς ἐντάξεως τῶν ἐπιθετικῶν τάσεων ὑπὸ τὴν *Libido* ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ὁ Σαδισμὸς ἀποτελεῖ ἐν μείγμα ἐρωτικῶν καὶ καταστρεπτικῶν τάσεων, ἐν μείγμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐξῆς οὐδέποτε θὰ ἀπουσιάσει. Ἡ τρίτη εἶναι ἡ λεγόμενη φάλλικη φάσις (*phallische Phase*),... κατ' αὐτὴν δὲ τὸν ρόλον παίζουν ὄχι τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἀμφοτέρων τῶν γενῶν, ἀλλὰ μόνον τὰ ἀνδρικόν» (49-50).

Ὁ F. θεωρεῖ τὸ Ἄτομον, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ὡς ἐν σύμπλεγμα σεξουαλικῶν ἀποκλίσεων ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ διαστροφῶν ἐκ κληρονομικῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ κυρίως ἐκ τῆς μὴ ὁμαλῆς ἐξελιξεως τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς, ὑποκειμένης εἰς διαρκὴ καταπίεσιν καὶ κακοποιήσιν. «Αἱ ἀναστολαὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς ἐκδηλώνονται ὡς πολύμορφοι βλάβαι αὐτῆς, οὔσαι ἔμμοιαι τῆς *Libido* εἰς καταστάσεις προτέρων φάσεων, αἵτινες, ὡς ἐκ τοῦ νορμάλ σεξουαλικοῦ σκοποῦ ἀνεξάρτητοι τάσεις, θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς *διαστροφή* (*Perversion*). Μία τοιαύτη διαστροφή εἶναι π.χ. ἡ Ὁμοφυλοφιλία» (51). Ἄλλαι σεξουαλικά ἀποκλίσεις καὶ διαστροφαί, μνημονεύμεναι ὑπὸ τοῦ F., εἶναι π.χ. ὁ Ναρκισσισμὸς (*Narzissmus*), ὡς ἐρωτικὴ στροφή τοῦ Ἀτόμου πρὸς τὸ Ἐγὼ του (47), τὸ Οἰδιπόδειον Σύμπλεγμα (50) κ.λπ. ἔτσι, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνεταί λόγος περὶ Ἐρωτος καὶ Σέξ ἐν γένει καὶ νὰ ἀναζητοῦνται ἀρχαὶ καὶ κανόνες. Τὸ κάθε Ἄτομον ἔχει τὴν *δικήν του* ἐρωτικὴν «φύσιν» καὶ τὰς *ιδιοτυπίας της*. Μεγάλῃ ἄγνοια καὶ βλάβῃ διὰ τοὺς πιστοὺς προκύπτει ἐκ τῶν Ἐξομολόγῶν, οἵτινες, κατὰ τὸ ἀνάλογον τῶν φαρμακευτικῶν συνταγῶν, συμβουλευοὺν καὶ ἐπιβάλλουν ἐπιτίμια ὡς «εἰδήμονες» περὶ τὰ ἐρωτικά⁵⁸!

Ὁ F. παριστᾷ τὸ ἀνθρώπινον Ἄτομον ὡς μίαν ἐστίαν ἀτελευτήτων ἀντιφάσεων καὶ συγκρούσεων δυνάμεων ἐκ τῶν ἔξω, τῶν κοινωνικῶν ἐπιταγῶν τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ, καὶ Ὁρμῶν ἐκ τῶν ἔσω, —κυρίως δὲ τῆς σεξουαλικῆς—, αἵτινες ζητοῦν τὴν ἱκανοποίησιν καὶ τὴν πλήρωσιν των, ἢ ἄλλως πῶς: νὰ γίνουν ἢ προσδιορίζουσα τὴν ὑπαρξιν

58. Πρβλ. πλείονα περὶ Ὁμοφυλοφιλίας καὶ διαστροφῶν ἐν: F. Morgenthauer, *Homosexualität, Heterosexualität, Perversion* (Campus: 1077/1994), ἰδίως σ. 95 ἐξ. 170 ἐξ. W. Reich, *Die Entdeckung des Organs. Die Funktion des Orgasmus* (1987), 26

δύναμις και έξουσία. Ἡ ἄποψις αὕτη ἀποτελεῖ ἐκκοσμίκευσιν τῆς παλαιότερας θρησκευτικο-γνωστικῆς, καθ' ἣν τὸ Ἄτομον παριστᾷ τὸ πεδίων ἀνταγωνισμοῦ καὶ πάλης τῶν ὑπερδυνάμεων τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ πρὸς κατάκτησιν αὐτοῦ. Τὸ Ἐγὼ, κείμενον ἐν μέσῳ τῶν συμπληγᾶδων τοῦ Ἀσυνειδήτου καὶ τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ, ἀπειλεῖται διαρκῶς μὲ κατάρρευσιν καὶ συντριβήν. «Τὸ Ἐγὼ ἔχει ὡς ἔργον νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξηρημένων τριῶν: τῆς πραγματικότητος, τοῦ Ες καὶ τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ, καὶ συγχρόνως νὰ διασώζει τὴν δικήν του ὀργάνωσιν καὶ αὐτοτέλειαν». Ὅμως συχνάκις δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει τὰς ὑποχρεώσεις του ταύτας καὶ ὑποχωρεῖ καὶ ἐξασθενεῖ, μὲ συνέπειαν τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ψυχικῶν «συμπτωμάτων ἀσθενείας» (67), γνωστῶν ὡς «Ψυχώσεις» καὶ «Νευρώσεις» (68). Ἡ δὲ Ψυχανάλυσις καὶ Ψυχοθεραπεία ἀποσκοπεῖ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐνδυνάμωσιν τοῦ Ἐγὼ: «Ὁ δρόμος μας εἶναι νὰ ἐνισχύσομε τὸ ἐξασθενηθὲν Ἐγὼ» (72).

Συγχρόνως δὲ τὸ Ἐγὼ δὲν ὑποκύπτει ἄνευ ἀγῶνος εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ τῶν ἔσω Ὁρμῶν του, ἀλλ' ἀγωνίζεται νὰ κρατήσῃ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Ἀτόμου του καὶ νὰ θέσῃ ταύτας ὑπὸ τὸν ἑλεγχόν του, — πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲ διεξάγει πόλεμον «χαρακωμάτων» διὰ τῶν γνωστῶν ὡς «ἀμυντικῶν μηχανισμῶν» (Abwehrmechanismen)⁵⁹. Οὗτοι οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ μίᾳ μεθόδους

ἐξ. 69 ἐξ., καὶ P. Kutter, *Leidenschaften. Eine Psychoanalyse der Gefühle* (1989), 112 ἐξ.

59. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς Ψυχολογίας, δηλ. τοὺς «ἀμυντικοὺς μηχανισμοὺς τοῦ Ἐγὼ», ἐνεβάθυνε, βαθυτοχάστως, ἡ θυγάτηρ τοῦ S. Freud Anna Freud, εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον της: *Das Ich und die Abwehrmechanismen* (1994). Ἡ Α. Freud ἐξαίρει τὴν σημασίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ Ἐγὼ (Ich), — τὸ ὁποῖον ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ψυχανάλυσις εἶχε, σχετικῶς, παραμελήσει, ἀσχοληθεῖσα μὲ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ Ἀσυνεῖδητον —, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τόσοσιν τῆς Νορμᾶς, ὅσον καὶ τῆς ψυχονευρωτικῆς προσωπικότητος. Τὸ Ἐγὼ ἀναπτύσσεται λίαν ἐνωρὶς, ὡς ἄμυνα καὶ ἀντίδρασις κατὰ τῶν πύσεων τῶν Ὁρμῶν καὶ πρὸς ἀπρφυγὴν κυρώσεων καὶ ποινῶν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ κοινωνικοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ. «Ἡ Ὁρμὴ καθίσταται ἐκ τοῦ λόγου ἐπικίνδυνη, ὅτι ἡ ικανοποίησις της ἀπαγορεύεται ἐκ τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ, ἡ δὲ ἐπιβολὴ της προκαλεῖ μίαν βεβαίαν σύγκρουσιν μεταξὺ Ἐγὼ καὶ Ὑπερ-Ἐγὼ. Τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀνεπτυγμένου Νευρωτικοῦ φοβεῖται, λοιπὸν, τὴν Ὁρμὴν, διότι φοβεῖται τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ. Ἡ ἄμυνά του κατὰ τῆς Ὁρμῆς τελεῖ ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ φόβου πρὸ τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ» (61). «Τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ἡ αἰτία ὅλων τῶν Νευρώσεων. Τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ εἶναι ὁ πολέμος, ὅστις οὐδεμίαν φιλικὴν σχέσιν ἐπιτρέπει μεταξὺ Ἐγὼ καὶ Ὁρμῆς» (62). Ὑπὸ τὴν πίεσιν ταύτην τελοῦν τὸ Ἐγὼ καὶ πρὸς ὑπέρβασιν φόβων καὶ δυσαρεστόων, ἀναπτύσσει ποικίλας μεθοδεύσεις, «ἀμυντικὰς τεχνικάς» (50), διὰ τῶν ὁποίων ἀποσκοπεῖ τοῦτο, τόσοσιν εἰς τὴν ικανοποίησιν τῶν Ὁρμῶν, ὅσον καὶ εἰς μίαν ἁρμονικὴν συνύπαρξιν πρὸς τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ. Οἱ «μηχανισμοὶ» δὲ οὗτοι εἶναι οἱ ὑπὸ τοῦ S. Freud εἰς τὸ κείμενον

ἡ τακτική, ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Ἐγὼ ἔναντι τῶν ἀντιδίκων του, τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ τοῦ Es, μὲ σκοπὸν νὰ καταστήσει τούτους, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰς τὸ ἐλάχιστον ἀπειλητικὸν καὶ ἀκινδύνον καὶ νὰ διασώσει τὴν αὐτοτέλειάν του. Τοὺς «μηχανισμοὺς» τούτους ὑποδιαίρει ὁ F. περίπου ὡς ἀκολούθως: Ἀπώθησις (Verdrängung): Τὸ Ἐγὼ ἀπαγορεύει καὶ ἀπωθεῖ εἰς τὸ Ἀσυνείδητον τὴν ἱκανοποίησιν καὶ ἐκπλήρωσιν Ὁρμῶν ἐκ φόβου ὅτι τοιοῦτόν τι θὰ παρέβλαπτε τὸ Ἄτομον. Ἡ ἀπώθησις ὁμῶς τῶν Ὁρμῶν τούτων εἰς τὸ Es δὲν ἐξασθενεῖ ἢ ἐξαφανίζεται, ἀλλ' ἰσχυροποιεῖ ταύτας, αἵτινες ἐνεργοῦν «ὑπογείως» καὶ ἐκδηλώνονται ὡς «Νευρώσεις», ἀλλοιώνουσαι τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀτόμου. Προβολή (Projektion): Τὸ Ἄτομον ἐξαντικειμενικεύει τὰ ὑποκειμενικά του βιώματα καὶ ἀποδίδει εἰς ἄλλα Ἄτομα, ὅτι ἐκεῖνο ἔχει, — ἔτσι δὲ αὐτοδικαιώνεται. Ἐδῶ ἀπουσιάζει κάθε αὐτο-ἐλεγχος καὶ αὐτο-κριτικὴ καὶ καθίσταται ἀδύνατος κάθε βελτίωσις αὐτοῦ. Ὑποχώρησις (Regression): Τὸ Ἄτομον ὑποχωρεῖ κοινωνικῶς καὶ ἐπιστρέφει εἰς συνηθείας καὶ ροπὰς τῆς παιδικῆς ἡλικίας, — κυρίως δὲ εἰς τὴν σχέσιν Μητρὸς-Τέκνου—, ἔνθα ἐπιζητεῖ ἐρείσματα ἡδονῆς καὶ ἀσφαλείας, συνήθως μὲ ὑποκατάστατα: π.χ. ἀντὶ τοῦ Ἐρωτικοῦ στρέφεται πρὸς τὴν πολυφαγίαν. Τὰ Ἄτομα ταῦτα εἶναι μικρο-μέγала: ὠριμάζουν μὲν σωματικῶς, παραμένουν δὲ ψυχικῶς εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τῶν φαντασιώσεων, τῆς τρυφερότητος καὶ τῆς ἀβεβαιότητος. Μετάθεσις (Verschiebung): Τὸ Ἄτομον μεταθέτει τὴν ἐνέργειαν ἐκ τῶν παρωθήσεων σεξουαλικῶν, ἐπιθετικῶν κ.ά. Ὁρμῶν πρὸς ἄλλας δραστηριότητας ἢ ἀντικείμενα π.χ. εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἀθλῆσιν, ἐκτονώνει τὴν κατὰ τῶν ἰσχυροτέρων του ὀργὴν πρὸς κατωτέρους καὶ τὰ παρόμοια. Συναφῆς πρὸς τὴν Μετάθεσιν εἶναι καὶ ἡ Ὑποτροπή (Sublimierung), ὡς ἡ μεταποίησις καὶ μεταστροφὴ σεξουαλικῶν ὀρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν πρὸς «ἀνωτέρας» πολιτιστικὰς δραστηριότητας ἡθικῆς, ἐπιστημονικῆς κ.λπ. φύσεως. Τέλος δὲ ἡ Ἐκλογίκευσις (Rationalisierung) ἀλόγων καὶ μὴ-συνειδητῶν δυνάμεων καὶ καταστάσεων ἐγωϊσμοῦ, φοβίας κ.λπ. μὲ εὐλογοφανῆ ψευδο-ἐπιχειρήματα πρὸς ἐπικάλυψιν αὐτῶν καὶ ἐπίδειξιν τοῦ ἀντιθέτου. Τῶν «ἀμυντικῶν μηχανισμῶν» τούτων δέσμιος καὶ ὑποτελὴς εἶναι σχεδὸν κάθε Ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν, — ἔτσι, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθεῖ ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Ψυχολογίας, ὅτι οὐδὲν Ἄτομον

ἀναφερόμενοι, — εἰς τούτους δὲ προσέθεσεν ἡ Anna καὶ ἐκεῖνον «τῆς Sublimierung ἢ τῆς μεταθέσεως τοῦ σκοποῦ τῆς Ὁρμῆς» (51). Πρβλ. πλείονα περὶ τῶν «μηχανισμῶν» τούτων καί: P. Lauster, *Lassen sie sich nichts gefallen* (1991²⁴), 31 ἔξ.· H. Goller, *Psychologie* (1995), 86 ἔξ.

είναι ψυχικῶς ἀπολύτως ὑγιές. Οἱ «ἀμυντικοὶ μηχανισμοὶ» *φαινομενικῶς* μόνον ἐξυπηρετοῦν τὸ Ἄτομον, κατ' οὐσίαν δὲ συσκοτιῶν τὴν αὐτογνωσίαν καὶ τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις. Συγχρόνως δὲ ἀποτελοῦν *ἀναγκαῖον* κακὸν κοινωνικῆς καὶ εἰρηνικῆς συμβίωσης, ἀφοῦ τὸ Ἄτομον, —ὅπως ἐκλαμβάνει τοῦτο ὁ Freud—, εἶναι *ἐγωϊστικόν*, ἡ δὲ συναλληλία καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη *ἀντίκειται* πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ κοινωνικὴ συνύπαρξις ἀπαιτεῖ περιορισμὸν καὶ περικοπήν τῶν ἐγωϊστικῶν του ἐνστίκτων καὶ ἐπιδιώξεων.

Ὁ Freud ἐκρίθη πολλαπλῶς ὑπὸ τῆς ἐρεύνης —θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς— διὰ τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις του. Θετικῶς μὲν, διότι ἔφερεν εἰς τὸ προσκήνιον τὸ Σεξουαλικὸν ἐνστικτον εἰς ὅλην τὴν σημασίαν καὶ τὴν βαρὺτητά του διὰ τὴν ψυχο-σωματικὴν ζωὴν τοῦ Ἀτόμου καὶ τὰς πρὸς τὰ ἔξω σχέσεις του. Ἀρνητικῶς δὲ διότι φωρᾶται δέσμιος θεωριῶν τοῦ 19ου αἰ. Εἰδικώτερον ἐπεκρίθη ὁ F. διὰ «τὴν μονομέρειαν τοῦ Pansexualismus,... δεχομένου τὴν Libido ὡς τὴν βασικὴν καὶ πρωταρχικὴν Ὁρμὴν τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἐνστικτα μόνον ὡς μεταποιήσεις (Transformationen, Sublimierungen) αὐτοῦ»⁶⁰. Διὰ τῶν θέσεών του τούτων ἀποδεικνύεται δέσμιος ὁ F. τοῦ κυριαρχοῦντος κατὰ τὸν 19ον αἰ. *Μονισμοῦ* (Monismus), ὅστις κατανοεῖ καὶ ἐξηγεῖ τὰ πάντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης «ρίζης». Ὁ Μονισμὸς ὅμως εἶναι ἀπλῶς μία θεωρία, μὴ ἐπιδεχομένη ἐπιστημονικὴν ἐπαλήθευσιν (K. Popper). Εἰς τοῦτον δὲ ἐντάσσεται ὁ Μαρξισμὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ *Δαρβινισμὸς*, ὅστις θεωρεῖ τὸ μεταγενέστερον ὡς μεταμόρφωσιν τοῦ προγενεστέρου, καὶ τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ Freud, ἐκλαμβάνων τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ (ἠθικὴν, τέχνην, ἐπιστήμην κ.λπ.) ὡς ἀπλᾶς παραποιημένας ἐκφάνσεις (Sublimierungen) τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς. «Ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ψεῦδος τῆς γνωστῆς ὑπὸ τοῦ Δαρβίνου Θεωρίας τῆς Ἐξελέξεως, καθ' ὃ τὸ γενετικῶς μεταγενέστερον εἶναι

60. Ph. Lersch, *Aufbau der Person* (1966¹⁰), 142. Πρβλ. καί: C. G. Jung, *Psychologie und Religion* (dtv: 1991²), 116: Εἰς τί ὠφελεῖ, λοιπόν, ἡ διαπίστωσις, ὅτι «ὁ Ἀσθενὴς ἔχει μὲν Σεξουαλικότητα, ἀλλὰ δὲν ἔχει Ἀγάπην, δὲν ἔχει Πίστιν, διότι τὸν τρομάζει ἡ τύφλωσις, δὲν ἔχει Ἑλπίδα, διότι ἔχει τὸν κόσμον καὶ τὴν ζωὴν ἐκλογικεύσει, καὶ δὲν ἔχει Γνώσιν, διότι δὲν ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ Νοήματος τοῦ ἑαυτοῦ του» (116); Μπορεῖ, λοιπόν, μόνον τὸ Σεξ νὰ πραγματώσῃ τὸ ὄντως καὶ ἀληθῶς Ἀνθρώπινον; —«Ἡ διατάραξις τῆς σφαίρας τῶν Ὁρμῶν εἶναι οὐχὶ πρωτογενές, ἀλλὰ δευτερογενές φαινόμενον. Ἡ Συνειδήσις ἀπώλεσε τὸ Νόημα καὶ τὴν Ἑλπίδα της, εἶναι σὰν νὰ εἰσῆλθε σὲ πανικόν, —'φάγωμεν, πῶμεν, αὐρίον γὰρ ἀποθνήσκομεν'— ἡ ἐκ τῆς ἀπουσίας Νοήματος προκαλουμένη αὕτη διάθεσις προκαλεῖ τὴν διατάραξιν τοῦ Ὑποκόσμου καὶ ἀποδεσμεύει τὰ δυσκόλως δεσμευόμενα Ἐνστικτα» (112). Ὁμοίως καί: E. Fromm, *Anatomie der menschlichen Destruktivitat* (1991), 492 ἐξ. H.-M. Lohmann, *Freud zur Einführung* (1991³), 29 ἐξ.

ἀπλῶς μία μεταποίησις καὶ τροποποιήσις τοῦ γενετικῶς προγενεστέρου», καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν «τῆς Libido». «Ὁ ὑπὸ τοῦ Freud τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι προδίδει ἐπιδράσεις ἐκ τῆς μηχανικῆς Φυσικῆς»⁶¹. «Ἡ συγκεκριμένη συμπεριφορὰ τοῦ Ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ἐπὶ ἐνὸς καὶ μόνου κινήτρου, ἀλλὰ παριστᾷ μίαν δέσμην, ἐν σύμπλεγμα, μίαν περιχώρησιν διαφόρων τάσεων» (206.207.208).

Ἐξ ἄλλου «ἐπληξε καιρῶς ὁ Freud τὴν διαφωτισμένην Λογικὴν καὶ τὴν αἰσιόδοξον εἰς τὴν πρόοδον πίστιν τῆς Ἀνθρωπότητος», ἥτις ἴσχυε μέχρι τῆς ἐποχῆς του. «Ὅχι ἡ θέλησις καὶ ἡ συνείδησις, ὄχι ἡ ἀπόφασις καὶ ὁ ἠθικός προσανατολισμός προσδιορίζουν τὴν δράσιν τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀρχαῖκαί, ἄναρχοι, χαώδεις καὶ ἀσυνείδητοι δυνάμεις, ἐπενεργοῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καὶ διαμορφώνουν τὴν δράσιν τοῦ Ἀνθρώπου, χωρὶς ἐκεῖνος νὰ γνωρίζει»⁶².

Ἰδιαίτερα εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ F. εἰς τὴν κατανόησιν τῶν Ὀνειρῶν, πρὸς τὰ ὁποῖα ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του καὶ ἀπέδωκεν ἐπιστημονικὴν σημασίαν, θεωρήσας ὅτι ταῦτα ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ὑποσυνειδήτου καὶ ἀποτελοῦν, συνάμα, τὴν «γλῶσσαν» αὐτοῦ, ὅταν τὸ Ἐγὼ ὑποχωρεῖ καὶ καθεύδει. Οὗτος διακρίνει δύο ὄψεις τοῦ Ὀνειρου: τὴν «πρόσοψιν» καὶ τὸ «βάθος» ἢ τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον αὐτοῦ. «Μετὰ τὸ ξύπνημα ἐνθυμούμεθα ὡς Ὀνειρον ὄχι τὸ πραγματικὸν συμβάν, ἀλλὰ μόνον τὴν πρόσοψιν (Fassade), ὑπὸ τὴν ὁποίαν κρύπτεται τοῦτο. Ὁ λόγος οὗτος μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐνὸς ἐκδηλουμένου (*manifestes Trauminhalt*) καὶ ἐνὸς λανθάνοντος εἰς τὰ Ὀνειρα περιεχομένου (*latente Traumgedanke*)... Τὰ Ὀνειρα σχηματίζονται: ἢ ὑπὸ μᾶς καταπιεσθείσης Ὁρμῆς (μῆς μη-συνειδητῆς ἐπιθυμίας), ἥτις εὐρίσκει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβληθεῖ ἐπὶ τοῦ Ἐγῶ, ἢ διότι ἀνεῦρε κατὰ τὴν

61. G. Condrau, *Einführung in die Psychotherapie* (1989), 62.

62. D. Funke, μν. ἔργ.: *Gott und das Unbewusste*, 38. 39. Πρβλ. καί: E. Fromm, *Psychoanalyse und Religion* (dtv: 1993⁵), 13: «Ὁ Freud, ὁ τελευταῖος μέγας ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρατσιοναλισμοῦ τῆς Διαφωτίσεως, ὑπῆρξε συγχρόνως ὁ πρῶτος, ὅστις ἔφερε στὸ προσκίηνιον καὶ τὰ ὄριά του. Οὗτος ἐτόλμησε νὰ διακόψει τοὺς ὕμνους περὶ θριάμβου τοῦ τεχνικοῦ Λογικοῦ σκέπτεσθαι. Οὗτος ἔδειξεν ὅτι τὸ Λογικόν, τὸ πλεόν πολῦτιμον καὶ ἴδιον τοῦ Ἀνθρώπου, ὑπόκειται σὺς καταλυτικὰς ἐπιδράσεις τῶν Ὁρμῶν, καὶ ὅτι μόνον ἡ κατανόησις τῶν Ὁρμῶν τοῦ Ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ Λογικόν του ἔτσι, ὥστε νὰ κάμνῃ ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Οὗτος ἔδειξε πόσον τὴν δύναμιν, ὅσον καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης Λογικῆς καὶ ἐξῆρε τὴν πρότασιν ὅτι Ἡ Ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ» (Ἰω. 8, 32) εἰς κυρίαν ἀρχὴν μᾶς νέας θεραπευτικῆς μεθόδου».

διάρκειαν τοῦ ὕπνου μία κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν ὑπολειφθεῖσα ἐπιθυμία... ἐνδυνάμωσιν δι' ἐνὸς ἀσυνειδήτου στοιχείου. Λοιπὸν τὰ ὄνειρα προέρχονται ἐκ τοῦ Es ἢ ἐκ τοῦ Ἐγώ... Τὰ ὄνειρα προβάλλουν λησμονηθείσας ἀναμνήσεις,... μὲ γλώσσικὰ σύμβολα..., καὶ ἀναπαράγουν συχνάκις βιώματα ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας,... ἔτσι δὲ συμβάλλουν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἀνασύστασιν τῆς πρωΐμου ἡλικίας τοῦ ὄνειρουμένου καὶ εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Νευρώσεών του». «Οἱ βασικοὶ κανόνες τῆς Λογικῆς δὲν ἰσχύουν εἰς τὸ Ἀσυνειδήτον, ἐδῶ εἶναι τὸ βασιλεῖον τοῦ Ἀλόγου (Unlogik). Ροπαὶ μὲ ἀντιθέτους στόχους συνυπάρχουν εἰς τὸ Ἀσυνειδήτον ἢ μία δίπλα στὴν ἄλλην, χωρὶς τὴν ἀνάγκην ἑξομοίωσης,... ἔτσι δὲ στὸ ἐκδηλούμενον ὄνειρον κάθε στοιχεῖον μπορεῖ νὰ σημαίνει καὶ τὸ ἀντίθετόν του». Ὁ F. ἀναγνωρίζει τὴν δυσκολίαν κατανοήσεως καὶ ἐπεξηγήσεως τῶν ὀνείρων «ἐν ὄψει καὶ τοῦ πολυπλόκου καὶ πολυσημάντου τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ ἐκδηλουμένου ὀνείρου καὶ τοῦ ὑποκρυπτομένου λανθάνοντος περιεχομένου αὐτοῦ» καὶ θεωρεῖ τὸ ὄνειρον ὡς «τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἐπιθυμίας» (*Wunscherfüllung*), διὰ τῆς ὁποίας ἐπιζητεῖται «ἢ μὴ διατάραξις τοῦ ὕπνου»· «τὸ ὄνειρον εἶναι δηλ. ὁ φύλαξ τοῦ ὕπνου»⁶³.

«Τὸ ὄνειρον εἶναι μία ψύχωσις, μὲ ὅλας τὰς ἀτοπίας, φαντασιώσεις καὶ τὰς ψευδαισθήσεις»⁶⁴, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀποκαλύπτει τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ Ἀτόμου, καθὼς καὶ τὸ βάθος τῶν Νευρώσεών του, συμβάλλει δὲ τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ εἰς τὴν θεραπείαν τούτων, ὅταν μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ Ψυχασθενοῦς, μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐλευθέραν ἐκμυστήρευσιν ὅλων τῶν κρυφῶν καὶ ἀπηγορευμένων ἐπιθυμιῶν, φαντασιώσεων, φοβῶν καὶ τραυματικῶν ἐμπειριῶν, —πρᾶγμα ὅμως δύσκολον, διότι ἀναπτύσσει οὗτος ἐσωτερικοὺς μηχανισμοὺς ἀναστολῶν καὶ ἀποκρύψεως καὶ εὐκόλως «ξεχνάει» τὰ δυσάρεστα—, δυνηθεῖ ὁ Ψυχοθεραπευτὴς νὰ διεισδύσει εἰς τὸ λαβυρινθώδες σπήλαιον τοῦ Ἀσυνειδήτου καὶ νὰ διαγνώσῃ ὀρθῶς τὰ περιεχόμενα αὐτοῦ. Παρ' ὅλον ὅτι γενικῶς ἀναγνωρίζεται, «ὅτι τὰ ὄνειρα ἀποτελοῦν διεισδύσεις εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχικῆς ζωῆς», διαπιστοῦται ὅτι ὁ Freud μὲ τὴν περὶ ὀνείρων θεωρίαν του δὲν ἔδωκεν ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ θέμα τοῦτο. «Ἦδη οἱ Adler, Maeder, Silberer, Stekel, Jung καὶ ἄλλοι ἠσκησαν κριτικὴν κατὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Freud, καθ' ἣν τὸ ὄνειρον ἐκφράζεται ὡς ἐν εἶδος ἱερογλυφικῆς γλώσσης». «Τόσον ὁ σκοπός, ὅσον

63. S. Freud, μν. ἔργ.: *Abriss der Psychoanalyse*: 60 ἔξ. 64. 65.

64. Αὐτόθι, 67.

καὶ ἡ σημασία τῶν Ὀνείρων διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Ἀνθρώπου παραμένουν — ἐξ ἐπόψεως ψυχολογικῆς — ἐν μυστήριον»⁶⁵.

Παραθεωροῦντες πλείστα ὅσα καὶ σπουδαῖα κεφάλαια τῆς ψυχολογικῆς ἐργασίας τοῦ S. Freud, στρεφόμεθα πρὸς τὰς περὶ *Θρησκείας* ιδέας καὶ θεωρίας αὐτοῦ, αἵτινες καὶ πρωτίστως ἐνδιαφέρουν τὴν προκειμένην ἔρευναν. Αἱ περὶ Θρησκείας ἀντιλήψεις τοῦ F. ἔχουν ἄμεσον συνάρτησιν τόσον πρὸς τὰς περὶ Νευρώσεων, ὅσον καὶ πρὸς τὰς περὶ Πολιτισμοῦ θεωρίας του, ἀνέπτυξε δὲ ταύτας οὗτος εἰς πλείονα τοῦ ἐνὸς ἔργα του, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐξετάζομεν, — εἰς τὰς βασικάς του γραμμάς —, κατὰ τὴν σειρὰν τῆς χρονικῆς των προελεύσεως. Ὁ F. κατανοεῖ τὴν *Νεύρωσιν* (Neurose) ὡς ὑποκατάστατον κατὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Ἀτόμου ἀνεκπληρώτων καὶ ἀπωθημένων εἰς τὸ Ἀσυνεῖδητον σεξουαλικῶν ὁρμῶν καὶ ροπῶν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἐξ αἰτίας τῶν κοινωνικῶν φραγμῶν (Ὑπερ-Ἐγώ), αἵτινες ὅμως δὲν ἐξαφανίζονται, ἀλλ' ἐνεργοῦν ἐπὶ τοῦ Ἀτόμου λανθανόντως καὶ ἀθελήτως ὑπὸ ἄλλας μορφάς, κυρίως δὲ κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς φύσεως καὶ προβολῆς, ὅπως εἰς τὸν χῶρον τῆς τέχνης, φιλοσοφίας, θρησκείας, ἐπιστήμης κ.λπ. Ἐκ τούτων θεωρεῖ οὗτος τὴν μὲν ἐπιστήμην ὡς ὑγιὴ ἐνεργοποιήσιν τοῦ δυναμικοῦ τῶν γενετησίων Ὁρμῶν, διὰ τὴν τέχνην δὲ παραμένει σχετικῶς ἀδιάφορος, ἐνῶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ κυρίως τὴν θρησκείαν ἐντάσσει οὗτος εἰς τὸν χῶρον τῶν Νευρώσεων, ὡς ἀνοικεῖους διοχετεύσεις (Sublimierungen) τῆς Libido πρὸς λανθασμένας καὶ διεφθαρμένας δραστηριότητας. Ἐνῶ παραμένει οὗτος δέσμιος τῆς ιδεολογίας εἰς τὴν πρόοδον διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἐκλαμβάνει τὴν θρησκείαν ὡς ὀπισθοδρόμῃσιν καὶ ἐπιστροφῇ τοῦ Ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρων κοινωνιῶν, εἰς τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν. Ἡ θρησκεία εἶναι, ὅπως καὶ ἡ μὴ ὑπερνικηθεῖσα Νεύρωσις, ἐπιστροφή εἰς τὸ Μοναστήρι, ἀπόσυρσις ἐκ τῆς ζωῆς ἀπογοητευμένων καὶ ἀδυνάτων Ἀτόμων καὶ ἐπιστροφή εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ὀνείρων ὡς ἡ φυγὴ πρὸ τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος.

Μίαν πρώτην συγκεκριμένην προσέγγισιν μεταξὺ Νευρώσεως καὶ Θρησκείας ἐπεχείρησεν ὁ F. διὰ τῆς μελέτης του: *Zwangshandlungen und Religionsausübungen* (1907), εἰς τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ καὶ προβάλλει «ἀναλογίας» τινὰς μεταξὺ κοινῆς Νευρώσεως καὶ θρησκευτικῆς τυπολατρείας, προσκολλήσεως δηλ. εἰς θρησκευτικοὺς τελετουργικοὺς

65. G. Condrau, μν. ἔργ.: 256. 265. 259. Πρβλ. πλείονα περὶ Ὀνείρων ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Freud καί: A. Faraday, *Die positive Kraft der Träume* (1972), ἰδ. σ. 52 ἐξ: R. Bossard, *Traumpsychologie* (1983), 120 ἐξ.

τύπους. «Τὸ ὄνομα “τελετουργικὸν” (Zeremoniell) εἶναι συνυφασμένον πρὸς ὠρισμένας ἀναγκαστικὰς πράξεις... Τὰ Ἄτομα, ποὺ ἀσκοῦν ἀναγκαστικὰς ἢ τελετουργικὰς πράξεις, ἀνήκουν στὴν ἀσθένειαν ὑπὸ τὸ ὄνομα “ἀναγκαστικὴ Νεύρωσις”... Τὸ νευρωτικὸν τελετουργικὸν συνίσταται ἐκ μικροτήτων, προσθηκῶν, περιορισμῶν καὶ διατάξεων, αἵτινες ἐπιτελοῦνται καθημερινῶς κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε ἢ νομικῶς ἀναλλοίωτον τρόπον. Αἱ δραστηριότητες αὗται ἐγείρουν τὴν ἐντύπωσιν ἀπλῶν “τυπικότητων”, ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας, ὅμως διὰ τὸν Ἀσθενὴ σημαίνουν κάτι τὸ τελείως διάφορον: Οὗτος ἀδυνατεῖ νὰ παραλείψει ταύτας ἐξ ἀφορήτου φόβου ὅτι θὰ τιμωρηθεῖ, διὸ καὶ σπεύδει διαρκῶς πρὸς ἐπιτέλεσιν αὐτῶν»⁶⁶. «Ὅθεν καθίσταται προφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ νευρωτικοῦ τελετουργικοῦ πρὸς τὰς ἱερὰς τελετὰς τοῦ θρησκευτικοῦ τυπικοῦ, ἐκδηλουμένη εἰς τὸν συνειδησιακὸν φόβον πρὸ πάσης παραλείψεως, εἰς τὴν τελείαν ἀπομόνωσιν ἔναντι πάσης ἄλλης πράξεως (ἀπαγόρευσις παρενοχλήσεων) καὶ εἰς τὴν εὐσυνειδήτην ἐπιτέλεσιν καὶ τοῦ παραμικροῦ» (15).

«Μὲ βάσιν τὰς συμφωνίας καὶ τὰς ἀναλογίας ταύτας, θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκληφθεῖ ἡ ἀναγκαστικὴ Νεύρωσις ὡς παθολογικὸν ἀντίβαρον τῆς Θρησκευτικότητος: ἡ Νεύρωσις ὡς μία ἀτομικὴ θρησκευτικότης, ἡ δὲ Θρησκεία ὡς μία καθολικὴ ἀναγκαστικὴ Νεύρωσις... Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν τῶν Ὁρμῶν, αἵτινες εἰς μὲν τὴν Νεύρωσιν εἶναι, ἀποκλειστικῶς, σεξουαλικῆς, εἰς δὲ τὴν Θρησκείαν ἐγωϊστικῆς προελεύσεως» (21). — Ἐδῶ συνάγει ὁ F. «ἀναλογίας» μεταξὺ Θρησκείας, ὡς «καθολικῆς Νευρώσεως», καὶ κοινῆς Νευρώσεως ἐκ μεμονωμένων καὶ ἀτομικῶν περιπτώσεων καὶ ὑποβιβάζει τὸ καθολικὸν φαινόμενον τῆς Θρησκείας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ψυχολογικοῦ⁶⁷.

66. S. Freud, *Zwangshandlungen und Religionsausübungen*, ἐν: Studienausgabe, ἐκδ. ὑπὸ A. Mitscherlich κ.ά. VII (1973), 13.

67. H. Henseler, *Religion - Illusion. Eine Psychoanalytische Deutung* (1995), 20. 21: «Ἡ ἀκολουθία τῆς Ἀναλογίας εἶναι μία στὴν Ἐπιστήμην νόμιμος καὶ εὐρέως χρησιμοποιουμένη μέθοδος πρὸς τὸν σχηματισμὸν ὑποθέσεων. Ἡ ὁδὸς αὕτη ὅμως ἀποβαίνει σαθρὴ ἡ ὁδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδα, ὅταν βεβιασμένοι γενικεύσεις ἰσοπεδῶνουν τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν συγκρινομένων φαινομένων. Ἐχῶ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Freud περιῆλθε σ' ἓνα τέτοιον ἀδιέξοδον. Μὲ βεβιασμένες γενικεύσεις διαγράφει οὗτος τὰς διαφορὰς πρῶτον μεταξὺ Τελετουργίας καὶ Τελετουργικοῦ, εἰδικώτερον δὲ Τυπικοῦ καὶ Τυπικότητων· δεύτερον μεταξὺ τῆς ἀποδοχῆς ἀσυνειδήτων κινήτρων καὶ τῆς ἀποδοχῆς ὅτι πρόκειται πάντοτε περὶ τῶν αὐτῶν κινήτρων· καὶ τρίτον μεταξὺ θρησκευτικῶν ἀσκήσεων καὶ Θρησκείας ἐν γένει... Ἡ ἑξομοίωσις τῆς Τελετουργίας ἢ καὶ τοῦ Τελετουργικοῦ πρὸς τὴν Θρησκείαν μεταθέτει τὴν Θρησκείαν εἰς ἓν ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῆς, — τοῦτο δὲ δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖ».

Εἰς τὸ ἐπακολουθήσαν ἔργον του: *Totem und Tabu* (1912-13)⁶⁸ ἐπιχειρεῖ ὁ F., ἐπὶ τῇ βάσει ἐθνολογικοῦ ὕλικου, νὰ κατανοήσῃ τὰς ἀρχηγόνους κοινωνικὰς μεταξὺ τῶν Ἀτόμων σχέσεις, τὰς ὁποίας ἐκλαμβάνει ὡς πανταχοῦ παρούσας ὑπὸ τὸ πρῖσμα καὶ τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος. Τὴν Θρησκείαν ἐξάγει οὗτος ἐκ τοῦ Totemismus, ὅστις εἶναι «σύστημα τὸσον θρησκευτικόν, ὅσον καὶ κοινωνικόν» (390). «Totem» εἶναι ἐν Ζῶον, ἐκ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ὅτι κατάγονται ὅλα τὰ μέλη μιᾶς φυλῆς, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχουν μεταξὺ των ἐρωτικὰς καὶ γαμικὰς σχέσεις (296 ἐξ. 390 ἐξ.). «Τὸ Totem-Ζῶον εἶναι ὁ Πατήρ», θεωρεῖ ὁ F. (416 ἐξ.), ὅστις διεγείρει ἔναντι τῶν Υἱῶν τοῦ δύο — ἀντιφατικὰ — αἰσθήματα: «μῖσος καὶ ἀγάπην». Μῖσος μὲν πρὸς τὸν Πατέρα, τὸν ὁποῖον θεωροῦν ὡς «ἀντεραστὴν τῆς Μητρός των», καὶ «φόβον» «εὐνουχισμοῦ» των ὑπ' αὐτοῦ, λόγῳ τῆς ὑπερδυναμέως του, ἀγάπην δὲ πρὸς αὐτόν, ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀνάγκης των πρὸς προστασίαν (414 ἐξ.). Ἐδῶ συνδυάζονται αἱ δύο κύριαι ἐντολαὶ τοῦ Totemismus, ἦτοι ὁ φόβος πρὸ τοῦ Totem (Πατρός): «Ἡ ἀπαγόρευσις νὰ φονεύεται τὸ Totem καὶ κάθε σεξουαλικὴ συνουσία μὲ τὰ Θηλυκά, ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτό», καὶ συγχρόνως τὸ μῖσος πρὸς αὐτό, ὅπως ἐκφράζεται «εἰς τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τοῦ Οἰδίποδος, ὅστις ἐφόνευσεν τὸν Πατέρα του καὶ κατέστησε γυναῖκα του τὴν Μητέρα του... Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην προέκυψεν ὁ Totemismus ἐκ τῶν προϋποθέσεων τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος» (417). «Συμπέρασμα: Εἰς τὸ Οἰδιποδεῖον σύμπλεγμα συναντῶμεν τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, ἠθικῆς, κοινωνίας καὶ τέχνης, ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῆς Ψυχαναλύσεως, ὅτι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο συνιστᾷ τὸν πυρῆνα ὅλων τῶν Νευρώσεων» (439).

Ἡ Θρησκεία «ἀναδύεται», λοιπόν, ἐκ τῆς πρωταρχικῆς ταύτης σχέσεως τῶν Υἱῶν πρὸς τὸν Πατέρα των, οἵτινες μισοῦν καὶ φονεύουν αὐτόν, λόγῳ σεξουαλικῶν ἐπιθυμιῶν πρὸς τὴν Μητέρα των, καὶ συγχρόνως ἀγαποῦν καὶ θαυμάζουν αὐτόν, αἰσθανόμενοι ἐνοχὴν διὰ τὸ ἔγκλημα καὶ τὴν ἀνάγκην προστασίας διὰ τῆς ὑπερδυναμέως του (427). «Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα τὸνίζει μὲ ἔμφρασιν, ὅτι διὰ τὸν καθένα ὁ Θεὸς εἶναι ὅπως ὁ Πατὴρ του, καὶ ὅτι ἡ προσωπικὴ του σχέσις πρὸς τὸν Θεὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν σωματικὸν Πατέρα του, ἀμφιταλαντευομένου καὶ μεταμορφουμένου ἀναλόγως, καὶ ὅτι ὁ Θεός, βασικῶς, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ εἷς ἐξυψωθεὶς Πατὴρ» (431). Τὰς θέσεις του ταύτας φέρει εἰς συνάφειαν ὁ F. πρὸς

68. S. Freud, *Totem und Tabu*, ἐν μν. ἔργ.: Studienausgabe, IX (1974). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων παρατίθενται ἐν τῷ κεμένῳ.

«τὴν λατρείαν ἀνθρωπομόρφων Θεοτήτων» (423), πρὸς τὰ ἱερὰ δεῖπνα *Θυσιῶν*, αἵτινες «προϋποθέτουν ἐν θεῖον πρόσωπον» (417), καὶ ἀποσκοποῦν, «ὥς προσφορὰ πρὸς τὴν Θεότητα, εἰς τὴν μετ' αὐτῆς καταλλαγὴν» (418). Εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ *Χριστιανισμοῦ* θεωρεῖ ὁ F. ἐν ὑποκατάστατον τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς «κληρονομικὴν ἁμαρτίαν» θεωρεῖ οὗτος «τὴν ἀνθρωπίνην ἁμαρτίαν κατὰ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς», καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προκύψασαν καθολικὴν ἐνοχίην. «Ὁ δὲ Χριστός, θυσιάσας τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν, ἐλύτρωσε τοὺς ἀδελφοὺς του ἐκ τῆς κληρονομικῆς ταύτης ἁμαρτίας» (437.436). «Ὁ Υἱὸς γίνεται οὕτω Θεὸς καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ Πατρὸς. Ἡ Θρησκεία τοῦ Υἱοῦ ἀντικαθιστᾷ τὴν Θρησκείαν τοῦ Πατρὸς» (437). Ὁ F., ἐπὶ τῇ βάσει τυχαίου ἱστορικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐπιλεκτικῶς κατανοουμένου, κρημνίζει ὅλον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Θρησκείας ὡς προϊὸν συγκυριῶν καὶ προκαταλήψεων.

Εἰς τὸ μεταγενέστερον περὶ Θρησκείας ἔργον του: *Der Mann Moses und die monotheistische Religion: Drei Abhandlungen* (1939)⁶⁹ ἐπανερχεται ὁ F. εἰς τὸ προσφιλὲς θέμα του, εἰς τὴν ἐξύψωσιν δηλ. τοῦ Πατρὸς εἰς Θεὸν (528 ἐξ.): «Ὁ ἰσχυρὸς Ἀνὴρ, ὡς κύριος καὶ πατὴρ τῆς ὅλης ἀγέλης, ἤσκει καταχρηστικῶς τὴν ἀπεριόριστον δύναμίν του. Ὅλα τὰ Θηλυκὰ ἦσαν ἰδιοκτησίαι του... Ἡ τύχη τῶν Υἱῶν του ἦτο σκληρὰ· ἐκ ζηλοτυπίας ὁ Πατὴρ τοὺς ἐκακοποίει ἢ ἡνιούχιζεν ἢ ἐξεδίωκε... Τὸ ἐπόμενον, ἀποφασιστικὸν βῆμα μεταβολῆς τοῦ πρώτου αὐτοῦ εἶδους "κοινωνικῆς" ὁργανώσεως ὑπῆρξεν: Οἱ ἐκδιωχθέντες ἀδελφοί, ποὺ ἔζων μαζί, συνησπίσθησαν, συνέλαβον τὸν Πατέρα καί, κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν ἐποχῶν ἐκείνων, τὸν κατεβρόχθισαν... Τὰ Τέκνα δηλ. ὄχι μόνον ἐμίσουν καὶ ἐφοβοῦντο τὸν Πατέρα, ἀλλὰ καὶ ἐλάτρευον αὐτὸν ἔτσι, ὥστε ἐπεζήτηι τὸ καθένα, κατὰ βάσιν, νὰ καταλάβει τὴν θέσιν του» (530). Ἀργότερον «ὑποκατεστάθη ὁ Πατὴρ δι' ἐνὸς ἀγρίου Ζώου οὕτως, ὥστε... αἱ ζωοφοβίαι τῶν Παιδιῶν μας θὰ ἠδύναντο νὰ κατανοηθοῦν ὡς πατρόφοβία». Ἐκ τοῦ Totemismus τούτου προέκυψεν ἡ Θρησκεία: «Τὴν θέσιν τῶν Ζώων κατέλαβον οἱ ἀνθρώπινοι θεοὶ» (531). Περαιτέρω κατανοεῖ ὁ F. «τὴν μονοθεΐαν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ» ὡς τὴν πλέον καθαρὰν ἔκφρασιν Θρησκευτικῆς πίστεως: «Εἶναι ἡ Θρησκεία τοῦ ΠροΠάτορος, ἐγείρουσα ἐλπίδα ἀμοιβῶν καὶ παγκοσμίου κυριαρχίας» ὑπὸ τοῦ «πρωτοτόκου» καὶ «ἐκλεκτοῦ» Λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. «Ἡ ἐпанεγκατάστασις τοῦ ΠροΠάτορος εἰς

69. S. Freud, *Der Mann Moses und die monotheistische Religion: Drei Abhandlungen*, ἐν: Studienausgabe, IX (1974). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων παρατίθενται ἐν τῷ κειμένῳ.

τὰ ἱστορικά του δίκαια ὑπῆρξε μία μεγάλη πρόοδος» (533.534). «Ἡ Χριστιανικὴ Θρησκεία δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀρθεῖ εἰς τὸ πνευματικὸν τοῦτο ὕψος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ» καὶ ὠλίσθησεν ἐκ νέου πρὸς τὴν «πολυθεϊαν» (536). «Ὁ Ἰουδαϊσμός ὑπῆρξεν ἡ Θρησκεία τοῦ Πατρὸς, ὁ δὲ Χριστιανισμός κατέστη ἡ Θρησκεία τοῦ Υἱοῦ» (535).

Τὸ ἔργον: *Die Zukunft einer Illusion* (1927)⁷⁰ συνιστᾷ τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Freud ἐξ ἐπόψεως *κριτικῆς* τῆς Θρησκείας. Εἰς τοῦτο δὲν ἀσχολεῖται τόσον μὲ τὴν θρησκευτικὴν *πραξίν*, τὴν ὁποίαν ἐκλαμβάνει ὡς Νεύρωσιν, ἢ μὲ τὴν ἀναζητήσιν τῶν ἀρχῶν *ἱστορικῆς* προελεύσεως τῆς Θρησκείας, ἀλλὰ μὲ τὸ θέμα «*Θεός*», τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁποίου θεωρεῖ ὡς παθολογικὴν Νεύρωσιν. Συνοψίζομεν τὰς θέσεις τοῦ F.: «Αἱ Θρησκευτικαὶ παραστάσεις» πηγάζουν ἐκ δύο τινῶν: «ἐκ τῆς ἀνάγκης προστασίας ἐκ τῆς καταπιεστικῆς ὑπερδυνάμεως τῆς φύσεως, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα τοῦ Πολιτισμοῦ», «καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης διορθώσεως τῶν πολιτιστικῶν ἀτελειῶν» (155). «Ὅλα εἶναι Υἱὸς-Πατὴρ-σχέσις, Θεὸς εἶναι ὁ ἐξυψωθείς Πατὴρ, ἡ νοσταλγία τοῦ Πατρὸς εἶναι ἡ ρίζα τῆς Θρησκευτικῆς ἀνάγκης» (156). «Ὁ Ἄνθρωπος, ἐκ «φόβου» πρὸ τῶν ὑπερδυνάμεων τῆς Φύσεως καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς «προστασίαν», «δημιουργεῖ τοὺς Θεοὺς» (158). «Αἱ Θρησκευτικαὶ παραστάσεις... δὲν ἀποτελοῦν τὸ ἀπόσταγμα τῆς ἐμπειρίας ἢ τελικὰ πορίσματα τῆς Σκέψεως, ἀλλ' εἶναι Ψευδαισθήσεις (Illusionen), ἐκπληρώσεις τῶν ἀρχαιοτάτων, ἰσχυροτάτων καὶ ἀναγκαιοτάτων Ἐπιθυμιῶν (Wünsche) τῆς Ἀνθρωπότητος· τὸ μυστικὸν τῆς δυνάμεώς των εἶναι ἡ δύναμις τῶν Ἐπιθυμιῶν τούτων» (164). «Ἡ Αὐταπάτη (Illusion) δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν Πλάνην» (Irrtum). «Ἡ Αὐταπάτη τρέφεται ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων Ἐπιθυμιῶν» καὶ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν «τρέλαν» (Wahnidee), οὕσα «ἀπώλεια τῆς σχέσεως πρὸς τὴν Πραγματικότητα» (164.165). «Αἱ Θρησκευτικαὶ διδασκαλίαι εἶναι Ψευδαισθήσεις, μὴ δυνάμεναι νὰ ἐπαληθευθοῦν, ... ἢ νὰ διαψευσθοῦν» (165). «Οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξαναγκασθεῖ εἰς (εἰς Θεὸν) πίστιν καὶ οὐδεὶς εἰς ἀπιστίαν» (166). «Ἡ Θρησκεία εἶναι μία γενικὴ ἀνθρωπίνη ἀναγκαστικὴ Νεύρωσις καὶ κατάγεται ἐκ τοῦ Οἰδιποδεῖου συμπλέγματος, τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Πατέρα, ὅπως καὶ ἐκείνη τοῦ Παιδιοῦ» (177).

Ἡ Θρησκεία προδίδει ἐν *νηπιῶδες* πνευματικὸν στάδιον τῆς Ἀνθρωπότητος (Infantilismus). Ὑπάρχει, λοιπόν, τρόπος ὑπερβάσεως αὐτοῦ; Ὁ F. στρέφεται πρὸς τὴν *Λογικὴν* καὶ τὴν *Ἐπιστήμην*. Τὴν

70. S. Freud, *Die Zukunft einer Illusion*, ἐν: Studienausgabe, IX(1974). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων τῆς παρούσης ἐκδόσεως παρατίθενται ἐν τῷ κειμένῳ.

Θρησκείαν ἐντάσσει οὗτος εἰς τὸν χώρον τοῦ *παραλόγου*: «“Credo quia absurdum”, τοῦθ’ ὅπερ σημαίνει: Αἱ Θρησκευτικαὶ διδασκαλίαι ἐκφεύγουν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς Λογικῆς... “Ὅμως οὐδεμία ἀρχὴ ὑπέρκειται τῆς Λογικῆς» (162). «Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία εἶναι ὁ μοναδικὸς δρόμος πρὸς γνῶσιν τῆς ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητος» (165). «Διότι εἶναι ἡ Θρησκεία, ὅπως μία παιδικὴ Νεύρωσις, ὑπάρχει ἰκανὴ αἰσιοδοξία ὅτι ἡ Ἀνθρωπότης θὰ ὑπερνικήσῃ τὴν νευρωτικὴν αὐτὴν φάσιν... Στὴν διάρκειαν τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν Λογικὴν καὶ στὴν Ἐμπειρίαν» (186.187). «Ἡ Ἐπιστήμη δὲν εἶναι ψευδαίσθησις» (189). Ὁ F. ὑπῆρξε, κατ’ ἐξοχὴν, ἐκεῖνος, ὅστις διεκήρυξεν, ὅτι τὰ Ἄτομα καὶ τὸ ἱστορικο-κοινωνικὸν γίνεσθαι προσδιορίζουν ἀσυνείδητοι καὶ μὴ-λογικαὶ δυνάμεις καὶ φωρᾶται, συγχρόνως, θιασώτης τοῦ ἐπιστημονικοῦ Optimismus τοῦ 19ου αἰ., ὅστις ὅμως ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. ἤρχισε νὰ καταρρεῖ, —ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἀντιφατικότης του! «Ὡς ἐπιστήμων ἔκειτο ὁ Freud σαφῶς ἐπὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Peter Gay θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν τελευταῖον Διαφωτιστὴν, καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου κατεπολέμει οὗτος τὴν Θρησκείαν»⁷¹.

Ὁ H. Lübke ἀναφέρει σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Ὅλοι αἱ εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἀκραίας κριτικῆς κατὰ τῆς Θρησκείας προβληθεῖσαι προγνώσεις —ἀπὸ τοῦ Marx μέχρι τοῦ Freud— περὶ θανάτου τῆς Θρησκείας δὲν ἐπληθεύθησαν»⁷². «Παρ’ ὅλον ὅτι ἡ διαδικασία τῆς Διαφωτίσεως ἐπέφερε βαθεῖας ἀλλαγὰς εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ διαρθρωτικὴν δομὴν τῶν Θρησκειῶν καὶ τῶν Ὁμολογιῶν, οὐδόλως συμπარέσυρεν εἰς ἐξαφάνισιν καὶ τὴν Θρησκείαν» (132). Περὶ δὲ «τῶν

71. H. Henseler, μν. ἔργ.: 87. Ὁ D. Goleman ἐπιρρίπτει εἰς τὸν Freud τὴν μομφὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ἢ τοῦ Reduktionismus. Οὗτος δηλ. ἐκ μιάς ὀπτικῆς γωνίας ἀφορμώμενος, ἐρμηνεύει σὺνολον τὸ φαινόμενον «θρησκεία». «Ὡς ἀφετηρίαν ἐδέχθη οὗτος ἐν αἰσθημα νηπιακῆς ἀδυναμίας, ὡς τὸ θεμέλιον τοῦ συνόλου τῶν Θρησκευτικῶν αἰσθημάτων. Ἐδῶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Freud μίαν ἐρμηνευτικὴν προκατάληψιν,... πρὸς ἐξηγήσιν ξένων ἐμπειριῶν καὶ ὑπῆγαγεν ἔτσι ἀβεβαίας τάσεις ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν κατηγοριῶν τῆς δικῆς τους θεωρίας. Ἡ σύγχρονος δυτικὴ Ψυχολογία δὲν ἀποτελεῖ ἀπόπειραν ἀποκρίσεως-πρωτίστως μιάς-συστηματικῆς καὶ ἐξαντλητικῆς κατανοήσεως τοῦ Ἀνθρωπίνου φέρεσθαι» (*Die Frage des Blickwinkels*, ἐν: *Psychologie in der Wende*, ἐκδ. ὑπὸ R. Walsh κ. F. Vaughan (1985), 32).

72. H. Lübke, *Religion nach der Aufklärung* (1990³), 131. Οἱ ἐν τῷ κεμένῳ παρατιθέμενοι ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου. Πρβλ. καί: Oskar Pfister, *Einwände gegen Freuds Religionskritik*, ἐν: *Glaube und Vernunft*, ἐκδ. ὑπὸ N. Hoerster (Reclam: 1988), 185 ἑξ., ἐνθα καὶ ἀντιτείνει, ὅτι «ἡ Θρησκεία δὲν δημιουργεῖ Νευρώσεις, ἀλλὰ συμβαίνει τὸ ἀντίθετον: ἡ ἰψίστη πραγματάωσις τῆς Θρησκευτικότητος —ἀκριβῶς— θεραπεύει τὰς Νευρώσεις».

θρησκευτικῶν ψευδαισθήσεων» (Illusionen), αἵτινες —κατὰ τὴν ἀρνητικὴν κριτικὴν— «θὰ καταργηθοῦν διὰ τῆς λογικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου», ἀντιλέγει ὁ Lübbe ὅτι «οὐχὶ ἡ Θρησκευτικότης, ἀλλὰ ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς Θρησκείας... ὁδηγεῖ εἰς ἐμφανὴ ἀπώλειαν τῆς πραγματικότητος» (133.134). Περὶ τὴν Θρησκευτικότητα ὑπάρχει εὐρεῖα παρανόησις: «Ἡ Θρησκεία, ὡς ἡ πολιτιστικὴ μορφή ἀνθρωπιστικῶν σχέσεων, σχετίζεται πρὸς ἐκείνα τὰ ζωτικὰ γεγονότα, πρὸς τὰ ὁποῖα νοησιαρχικὰ καὶ πολιτικὰ προγράμματα διαφωτίσεως καὶ χειραφετήσεως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν» (145). «Θρησκευτικὴ καὶ λογικὴ ἐναντι τῆς πραγματικότητος στάσις δὲν ἀποτελοῦν δῆλημα ἐπιλογῆς τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ὅπως κατενόησεν ὁ Freud Θρησκείαν καὶ Ἐπιστήμην ὡς ἀλληλο-αποκλειουμένας σχέσεις». «Ἀπώλεια τῆς πραγματικότητος» λαμβάνει χώραν ὄχι μόνον ἐκ θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιστημονικῆς «ἡλιθιότητος» (143)!

Περὶ τὸν S. Freud καὶ τὰς περὶ Θρησκείας ἀπόψεις τοῦ ἔχει ἀναπτυχθεῖ εὐρυτάτῃ ἐπιστημονικῇ ἐρευνᾷ καὶ ὑπάρχει πλουσιωτάτῃ βιβλιογραφία, ἣτις διαφωτίζει ὅλας τὰς πτυχὰς τῶν θέσεών του ἔτσι, ὥστε κάθε προσωπικὴ κρίσις θὰ ὑπεῖχε τὸν κίνδυνον τοῦ ἀναχρονισμοῦ. Καθίσταται σαφές ὅτι ὁ F. ἀνήκει εἰς τὴν μεγάλην παράδοσιν τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἣτις θεωρεῖ εἰς τὴν Θρησκείαν καταβολὰς πνευματικῆς νηπιότητος καὶ ἀνωριμότητος καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐπιζητεῖ νὰ ἀπαλλάξει τὸν ἐνηλικιωθέντα κατὰ τοὺς Νεωτέρους χρόνους Ἄνθρωπον. Ἐπίσης εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ F. κρίνει καὶ ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν εἰς τὰς —διεφθαρμένας— μορφάς, ποὺ εἶχε γνωρίσει. Τὰ αἷτια ἀρνητικῆς τοῦ στάσεως ἀναζητοῦνται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, εἰς τὴν ἀπογοήτευσίν του ἐκ τῆς παιδαγωγοῦ του, ἣτις, οὕσα αὐστηρῶς Καθολικὴ καὶ κατηχοῦσα αὐτὸν διαρκῶς εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν «καλὸν» Θεόν, συνελήφθη κλέπτουσα καὶ ἀπελύθη⁷³. Τὸν Χριστιανισμόν δὲν ἐξημίωσαν τὰ περιεχόμενά του, ἀλλ' οἱ πιστοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ζῶσαν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, ἀλλ' ἀσχολοῦνται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μὲ ἱερὰ θέσμια τελετουργικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, οἱ δὲ Φορεῖς τοῦ κατανοοῦν τὸ θρησκευτικὸν τῶν ἔργον ἐπαγγελματικῶς.

Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ὠρισμένα στοιχεῖα ἐκ τῆς κριτικῆς κατὰ τῆς Θρησκείας τοῦ F. θὰ ἠδύναντο νὰ ἀξιολογηθοῦν *θετικῶς* ἐξ ἐπόψεως καὶ τῆς Θεολογίας, —ἐπισημαίνει ὁ J. Schreiber⁷⁴. Τὸ πάθος

73. H. Henseler, μν. ἔργ.: 93.83.

74. Πρβλ. J. Schreiber, *Sigmund Freud als Theologe*, ἐν: Nase/Scharfenberg, σ. 233 ἑξ.

του F. κατὰ τῆς Θρησκείας κατανοεῖται ἐκ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὸν Ἄνθρωπον: Ἡ Θρησκεία παραμορφώνει τὴν πραγματικότητα καὶ στερεῖ τὸν Ἄνθρωπον ἐκ ζωτικῶν πτυχῶν τῆς ζωῆς του, μεταθέτουσα ἐλπίδας καὶ ἐπιθυμίας εἰς τὸ ἐπέκεινα, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐλπίζεται ἄρωγῇ, ἢ ἐπίλυσις τῶν προβλημάτων καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐδῶ ζωῆς. Οὕτως ἀπογειώνει τὰ Ἄτομα ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ρεαλισμοῦ τῆς ἐδῶ —σκληρᾶς καὶ ἀδυσωπῆτου— πραγματικότητος καὶ τρέφει αὐτὰ μὲ οὐτοπικὰς προσδοκίας καὶ ἐπιθυμίας, μὲ φαντασιώσεις καὶ ψευδαισθήσεις (Illusionen). Εἰς τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἀπόρριψιν τῶν μυθικῶν καὶ οὐτοπικῶν τούτων μορφῶν Θρησκευτικότητος δικαιώνει ὁ F. τὴν πρὸς τὸν Ἄνθρωπον ἀγάπην του, τὸν ὁποῖον ἐπιζητεῖ νὰ ἀπελευθερώσῃ ἐκ τῶν δεσμῶν του καὶ νὰ καταστήσῃ συνειδητὸν καὶ ὑπεύθυνον Ἄτομον ἔναντι τῆς ζωῆς εἰς τὰς ποικίλας συναφείας καὶ πτυχὰς καὶ τῶν προβλημάτων τῆς. Οὕτω κατανοεῖται ὁ F., ἐν προκειμένῳ, ὡς ὁ πρόδρομος τοῦ ἀθρησκευτικοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ Dietrich Bonhoeffer, τοῦ προγράμματος «ἀπομυθεύσεως» τοῦ R. Bultmann καὶ τοῦ «ἀθέως» θρησκεύειν τῆς Θεολογίας τοῦ Θανάτου τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπορρίψεως πάσης περὶ Θεοῦ εἰκόνης καὶ τῆς ἐμπράκτου πραγματώσεως τῶν περὶ ἀγάπης, ἀληθείας, δικαιοσύνης κ.λπ. περιεχομένων τῆς Βίβλου⁷⁵. Ὁ Schreiber ἐντάσσει μάλιστα τὸν F. μεταξὺ τῶν «ἀωνύμων» Χριστιανῶν καὶ θέλει αὐτὸν πιστὸν ἐκφραστὴν παραγγελμάτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως: «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» (Μτθ. 7,21). Ὅχι τυπικὴν τήρησιν τοῦ Σαββάτου ἄπαιτεῖ ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' «ἀγαθοποιεῖν» (Μρκ. 3,4). Ὅστις ἀσκεῖ ἀγάπην, «οὐ μακρὰν ἐστὶν ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» (Μρκ. 12,34) κ.λπ.

Ἡ ἐκπτώσις τοῦ «ὀρθοδοξισμοῦ» ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: εἰς τὴν διαστροφὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ πράξεως εἰς θεωρίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι πράξις καὶ ὄχι «δόγμα», θεωρητικὴ ἀλήθεια: «Πρᾶξις δὲ Θεωρίας πρόξενος»⁷⁶. Ἡ ἀλήθεια

75. Πρβλ. πλείονα περὶ τῶν «ἀθρησκευτικῶν» καὶ ἀνθρωποκεντρικῶν Θεολογιῶν τούτων καὶ: Μέγα Λ. Φαράντου, *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα* (Ἀθήναι 1977), 689-932.

76. Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα* (Λόγ. Μ': 37). Πρβλ. καὶ: Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ Θεολογίας κεφαλαίων*, ἑκατοντὰς τετάρτη (κδ): «Ὁσμὴ ἦν ἀπὸ ζωῆς εἰς ζωὴν ὁ Ἀπόστολος (Παῦλος), ὡς τοὺς πιστοὺς τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι, διὰ πράξεως πρὸς τὴν εὐωδίαν τῶν ἀρετῶν κινεῖσθαι παρασκευάζων ἢ τοὺς πειθομένους τῷ λόγῳ τῆς χάριτος, ὡς κήρυξ ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν ζωῆς εἰς τὴν ἐν Πνεύματι μετάγων ζωὴν· Ὁσμὴ δὲ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς ἀπὸ τοῦ θανάτου τῆς ἀγνοίας εἰς τὸν τῆς ἀπιστίας ἐλάσσει θάνατον, διδοὺς αὐτοῖς αἰσθησιν τῆς μελλούσης

τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἶναι οὐχὶ στατική καὶ κατεχομένη, ἀλλὰ ζῶσα καὶ βιούμενη. Ὁ Ἄνθρωπος καλεῖται νὰ γίνῃ σύμμορφος Χριστοῦ, νὰ ἑναρμονίσει τὴν ζωὴν τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὄχι νὰ καυχᾶται ὅτι κατέχει τὴν ὀρθὴν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ πίστιν καὶ ἀλήθειαν, — εἰς τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο διεξάγονται οἱ *Οἰκουμενικοὶ* διάλογοι. Τὸ εἶδος τοῦτο «ὀρθῆς πίστεως» καταδικάζει καὶ ἀπορρίπτει ἡ γνησία Ὁρθόδοξος παράδοσις: «Ὁ πίστιν μὲν ὀρθὴν κεκτημένος, ἁμαρτίας δὲ διαπραττόμενος, ὅμοιός ἐστι προσώπῳ μὴ ἔχοντι ὀφθαλμοὺς»⁷⁷. Οὐχὶ τὸ θρησκεύειν καθ' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ διὰ τῆς Θρησκείας ἐξανθρωπισμὸς καὶ ἡ ἐξομάλυνσις τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀτόμου, ἢ ἄλλως πῶς: ἡ «σωτηρία» αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως ἡ Θρησκεία δὲν συμβάλλει εἰς τὴν «λύτρωσιν» τοῦ Ἀτόμου, εἰς τὴν διάπλασιν *ὁμαλῆς* προσωπικότητος καὶ ἱκανῆς εἰς ὑπέρβασιν τῶν δυσχερειῶν τῆς ζωῆς καὶ εἰς δημιουργικὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ γίνεται πρόξενος ἀναστολῶν καὶ φυγῆς καὶ φροῦδων καὶ οὐτοπικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἐλπίδων, ἢ ἄλλως πῶς: ἀτελεύτητος πηγὴ καὶ αἰτία νευρώσεων καὶ ἀδυναμίας προσαρμογῆς καὶ ἀντιμετωπίσεως κατὰ πρόσωπον τῆς πραγματικότητος, τότε καταντᾷ ἡ Θρησκεία ἀρνητικὸς παράγων διὰ τὴν ζωὴν τῶν Ἀτόμων καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίπτεται. Ἡ Ψυχανάλυσις, ἥτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἀτόμου ἐκ τῶν ποικίλων νευρώσεων καὶ εἰς τὴν ἐνδυνάμωσιν αὐτοῦ πρὸς θετικὸν καὶ δημιουργικὸν ἔργον, δὲν φέρει θρησκευτικὸν ἢ ἀντιθρησκευτικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ τοποθετεῖται ἐκάστοτε *ἀναλόγως*, ἥτοι ἐκ τοῦ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ Θρησκεία συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν Νευρώσεων ἢ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἐξ αὐτῶν⁷⁸.

αὐτοῖς κατακρίσεως· ἡ πάλιν ὁσμὴ ἀπὸ ζωῆς εἰς ζωὴν, τοῖς ἀπὸ *πράξεως* εἰς *θεωρίαν* ἀναγομένοις· Ὁσμὴ δὲ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς ἀπὸ τοῦ νεκρῶσαι τῇ καθ' ἁμαρτίαν ἀργίᾳ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς Γῆς, εἰς τὴν τῶν ἐμπαθῶν νοημάτων τε καὶ φαντασιῶν ἐπαινουμένην μεταβαίνουναι νέκρωσιν». Τοιαύτην βαθυστόχαστον ἐρμηνείαν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀποστόλου Παύλου μόνον εἰς γνήσιος μάρτυς τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς, οἷος ὑπῆρξεν ὁ Ἅγιος Μάξιμος, θὰ ἠδύνατο νὰ δώσει!

77. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* (Λόγ. 26 (γ'): μβ').

78. Πρβλ. G. Condrau, μν. ἔργ.: «Δὲν ἀνήκει λοιπὸν καὶ ἡ θρησκευτικὴ προβληματικὴ στὴν Ψυχοθεραπείαν; Μπορεῖ μία ψυχοθεραπευτικὴ ἀγωγή νὰ περατωθεῖ, προτοῦ εἰσέλθῃ αὕτη στὸν χώρον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τοῦ Ἀσθενοῦς; Ἀσφαλῶς ἀνήκει ἐξ ἴσου ἡ πίστις αὕτη στὸν Ἄνθρωπον, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο, ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ στὴν Ψυχοθεραπείαν. Ἀκριβῶς δὲ στὴν συνολικὴν θεώρησιν ἔχει καὶ ἡ Θρησκευτικότης τὴν δεδικαιολογημένην θέσιν της, ἴσως μάλιστα εἰς μίαν βαθυτέραν καὶ γνησιωτέραν θεώρησιν καὶ ἐλευθέραν καταστηματοῦν ἀκολουθιών... Ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ Ψυχοθεραπεία μία θεραπευτικὴ ἀγωγή ἀσθενῶν Ἀτόμων καὶ ἐμπεριλαμβάνει τὸν Ἄνθρωπον στὴν ὁλότητά του, τότε δὲν πρόκειται ἐδῶ μόνον περὶ τῆς θεραπείας του, ἀλλὰ καὶ

Περατούμεν τὰ περὶ Θρησκείας εἰς τὸν Freud μὲ τὰ ἀκόλουθα: Ὁ Schreiber ἐπεχείρησε νὰ παρουσιάσει τὸν Freud «ὡς θεολόγον», ὅστις ἀπορρίπτει μὲν τὴν Θρησκείαν ὡς ψευδεῖς τύπους, ἀλλὰ μάχεται ὑπὲρ αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ γνήσια περιεχόμενά της. Μία τοιαύτη ἐρμηνεία ὅμως ἐμπεριέχει πολλοὺς κινδύνους ὑπερβάσεων καὶ αὐθαιρεσίας καὶ θὰ ἀπέρριπτε ταύτην καὶ ὁ ἴδιος ὁ Freud. Ὁ H. Henseler παρατηρεῖ σχετικῶς: «Ὁ Freud ὡς *anima naturaliter christiana*; Καταπληκτική, καίτοι συμπαθής, εἶναι ἡ ἐρμηνεία αὕτη!... Ὅμως: Δὲν συγγέονται ἐδῶ ἀνθρωπιστικὰ καὶ χριστιανικὰ ιδεώδη; Νομίζω ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Freud θὰ ἀνθίστατο κατὰ τῆς συγχύσεως ταύτης τῆς ὀριζοντίου καὶ τῆς καθέτου διαστάσεως, τῆς πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἀφ' ἑτέρου, ἐκτὸς ἐὰν ἐκληφθεῖ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ὡς ἀπλὴ μεταφορὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπης. Τότε ὅμως θὰ εἶχεν ἡ τοιαύτη ἀγάπη οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν Θρησκευτικότητα»; Ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Freud θὰ πρέπει νὰ μὴ ἐκλαμβάνεται ὅτι οὗτος δὲν κατενόει ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγε καὶ ἔγραφεν: «Θὰ πρέπει νὰ λαμβάνει τις σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸν Freud, ὅταν διαβεβαιώνει οὗτος ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Θρησκείαν καὶ ὅτι, ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν βιασθεῖ, θὰ παραμείνει μέχρι τέλους ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι τώρα, δηλ. εἰς ἄπιστος Ἰουδαῖος»⁷⁹. Ὁ Freud δὲν ἀπορρίπτει ἀπλῶς μυθικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς Θρησκείας ἢ τὰς περὶ Θεοῦ «εἰκόνας», ἥτοι τὰ εἰδῶλα, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς «ἀπομυθεύσεως», ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ὡς ὄντοτητα. «Ὁ Θεὸς εἶναι μία σκιὰ χωρὶς οὐσίαν», — αὕτη εἶναι ἡ βασικὴ του θέσις⁸⁰.

Οἱ μετὰ τὸν Freud κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους δὲν ἀκολουθοῦν τοῦτον εἰς τὴν ἀκραίαν ἀρνητικὴν κατὰ τῆς Θρησκείας κριτικὴν του, ἀλλὰ παραλλάσσουν τὴν στάσιν των ἐν συναφείᾳ καὶ πρὸς τὰς ὑποκειμενικὰς προϋποθέσεις, ἐξ ὧν ἀφορμῶνται εἰς τὴν Ψυχολογίαν των. Πρόθεσις τῆς παρούσης παραγράφου δὲν

περὶ τῆς σωτηρίας του. Ὅτι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διεχωρίζετο, μὲ τὸ νὰ ὑπόσχονται ἡ μὲν Ἱατρικὴ-θεραπείαν, ἡ δὲ Θεολογία-σωτηρίαν, συνηνώθη-ἐκ-νέου-στὴν-δικήν-μας ψυχοθεραπευτικὴν ἀγωγὴν... Ὑπάρχει καὶ σήμερα ὁ Ἱερεὺς-Ἱατρός, — καὶ ὡς τοιοῦτον θὰ πρέπει νὰ θεωρῶμεν τὸν Ψυχοθεραπευτὴν —, ὅστις διαβλέπει στὴν θεραπείαν, τελικῶς, τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἀνθρώπου» (56.57). «Οἱ Ἱατροὶ θὰ πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι δὲν μποροῦν, ὄντως, νὰ θεραπεύσουν, χωρὶς μίαν βαθεῖαν γνώσιν γύρω ἀπὸ τὴν θεραπείαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς» (58). «Στὴν Ψυχοθεραπείαν καὶ στὴν Θρησκείαν πρόκειται, βασικῶς, περὶ θεωρήσεως τοῦ ὅλου Ἀνθρώπου. Ἀναγκάως, λοιπόν, λαμβάνουν χώραν διασταυρώσεις μεταξὺ Θεραπευτικῆς καὶ Ποιμαντικῆς ἀγωγῆς» (59).

79. K. Henseler, μν. ἐργ.: 80.81.94.

80. S. Freud, *Die Zukunft einer Illusion*, ἐν: Studienausgabe (IX: 166).

εἶναι, βεβαίως, μία λεπτομερὴς ιστορικὴ ἀναδρομὴ τῶν μεταξὺ Ψυχολογίας καὶ Θρησκείας σχέσεων, ἀλλ' ἡ ὑπογράμμισις τῶν κυριωτέρων *θρησκευτικῶν* ιδεῶν, ποὺ προσδιώρισαν τὴν ἔναντι τῆς Θρησκείας —θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν— στάσιν τῶν κυριωτέρων Ψυχολόγων τοῦ 20οῦ αἰ. Ἦδη οἱ δύο διασημότεροι μαθηταὶ τοῦ Freud Adler καὶ Jung, μετὰ τινα χρόνον ἐξαρτήσεως ἐξ αὐτοῦ, ἀπέκλιναν ἐκ τῶν βασικῶν του ιδεῶν οὐσιωδῶς τόσον εἰς τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Βάθους ὅσον καὶ εἰς τὰ ἔναντι τῆς Θρησκείας καὶ ἐδημιούργησαν ἴδια ψυχολογικὰ συστήματα.

Εἰδικώτερον ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν του Alfred Adler (1870-1937), ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς, ὅπως καὶ ὁ Freud, θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς γνωστῆς ὡς Ἀτομικῆς Ψυχολογίας (*Individualpsychologie*). Ὁ Adler ἠκολούθησεν εἰς τὴν Ψυχολογίαν ἴδιον δρόμον, ὅμως δὲν εἶναι ἄμοιρος ἐπιδράσεων ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ ιδεῶν. Μὲ τὸν Nietzsche συμερίζεται τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ «οὐσία» παντὸς ζωντανοῦ ὄντος καὶ ἰδίως τοῦ Ἀνθρώπου ἐγκτεται εἰς τὴν Ὁρμὴν πρὸς Δύναμιν, δηλ. πρὸς ὑπέρβασιν τῆς Ἀδυναμίας του, ἐνῶ ἐκ τοῦ Δαρβίνου παραλαμβάνει τὴν ιδεάν ὅχι μόνον τῆς Ἐξελίξεως τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τῆς προόδου ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀνθρώπους καὶ τὴν Ἀνθρωπότητα, ὡς σύνολον. Τέλος ἐκ τοῦ Μαρξισμοῦ υἱοθέτησε τὴν ἀρχὴν τῆς Κοινωνικότητος ὡς τὸν ιδεώδη τρόπον ζωῆς τοῦ Ἀτόμου καὶ ὑπερβάσεως κάθε Νευρώσεως, —ὁ Adler, προερχόμενος, ὡς γνωστόν, ἐκ μικροαστικῶν συνθηκῶν, ἐτήρησεν ἀποστάσεις ἔναντι τῆς ὑψηλῆς Βιεννέζικης κοινωνίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Freud, ἐστρατεύθη, ὡς ἱατρός, ὑπὲρ τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων τῶν ἀδικουμένων στρωμάτων καὶ ἐ χρημάτισε φίλος τοῦ L. Trotzki. Ἐκ τῆς σοσιαλιστικῆς ταύτης τοποθετήσεώς του κατανοεῖται καὶ ἡ *ἐσχατολογικὴ* προοπτικὴ τελειώσεως τοῦ Ἀτόμου, ὡς πορεία πρὸς τὸ Μέλλον καὶ ὑπέρβασις τοῦ Ἀρνητικοῦ πρὸς τὸ Θετικόν. Ἡ Ψυχολογία τοῦ A. φέρει δυναμικὸν καὶ τεολογικὸν χαρακτήρα. Ὁ A. ἐπικρίνει τὸν Freud ὅτι σκέπτεται οὕτως στατικῶς καὶ ἀτομιστικῶς, παραθεωρῶν τὸ κοινωνικὸν τοῦ Ἀνθρώπου μηχανιστικῶς, ἀναλύων τὸ Ἄτομον ἐν εἴδει μηχανῆς, καὶ μονιστικῶς, κατανοῶν τὸν ὅλον Ἀνθρώπον ἐξ ἐνὸς καὶ μόνου ἐνστίκτου, τοῦ Ἐρωτικοῦ (*Libido*), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν A., ὅστις θεωρεῖ τὸν Ἀνθρώπον, πρωτίστως, ὡς ὁλότητα. Αἱ νευρώσεις, ἡ ὁμαλὴ ἐξέλιξις καὶ ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ Ἀτόμου συνδέονται ὅχι τόσον πρὸς τὸ παρελθόν καὶ δὴ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ κυρίως πρὸς τὸ μέλλον, ἦτοι πρὸς τὴν πορείαν ζωῆς καὶ τοὺς τρόπους ἐπιλογῶν αὐτοῦ.

Ὁ Adler ἀφορμᾶται ἐξ ὠρισμένης τινὸς Ἀνθρωπολογίας, ἐπὶ τῇ

βάσει της οποίας καὶ συνάγει τὰ ψυχολογικά του πορίσματα. Εἰδικώτερον: «Ἡ Ἀτομικὴ Ψυχολογία στηρίζεται καθ' ὅλοκληρίαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑξελιξέως καὶ θεωρεῖ κάθε ἀνθρωπίνην προσπάθειαν, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδίας, ὡς προσπάθειαν πρὸς τελείωσιν»⁸¹. Μίαν ἀπλὴν *Θεωρίαν*, τῆς *Ἑξελιξέως*, μὴ ἐπιδεχομένην —ὡς *Θεωρίαν*— ἐπαλήθευσιν ἢ διάψευσιν, ἐκλαμβάνει ὁ Α. ὡς *γεγονός*, ὡς *συμβάν*, —ὁ λόγος οὗτος δὲ προσδιορίζει τὴν ἰσχύν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν ψυχολογικῶν του ἐρευνῶν καὶ πορισμάτων. Ἡ Ἑξέλιξις εἶναι κινήσις πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὸ τέλειον, ἐκ τοῦ κατωτέρου πρὸς τὸ ὑψηλότερον. «Ὁ κινητικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος σὲ κάθε Ἄτομον,... καὶ κινεῖ αὐτὸ ἐκ μιᾶς πλὴν-καταστάσεως πρὸς μίαν σὺν-κατάστασιν» (35). Τὴν κίνησιν ταύτην πρὸς τελείωσιν φέρει εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ ἀρχαιοελληνικόν: «Ὁμοίωσις Θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν»⁸², καὶ τὸ Χριστιανικόν: πορεία ἐκ «τοῦ κατ' εἰκόνα» πρὸς τὸ «καθ' ὁμοίωσιν»⁸³. Καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα αἰτήματα ἐκφράζεται ἡ ἀσίγητος ἔφεσις πρὸς «ιδανικὴν τελείωσιν τοῦ Ἀτόμου», ἀφοῦ «ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια» (*Gottesbegriff*) κατανοεῖται ὡς τὸ ἔσχατον καὶ ὕψιστον «τῆς κινήσεως πρὸς τελειότητα» (35.165).

Ἐκ τῆς προόδου ταύτης πρὸς τελείωσιν κατανοεῖται καὶ τὸ «αἰσθημα κατωτερότητος» (*Minderwertigkeitsgefühl*), τὸ ὁποῖον ὑφίσταται ὡς «ἔμφυτος» φορὰ «τόσον διὰ τὰ Ἄτομα, ὅσον καὶ διὰ τὴν Μᾶζαν» (65.39), καὶ ὁρίζεται ὡς «ἡ κινήσις ἐκ τῆς ἀτελείας πρὸς τὴν τελειότητα» (71). Τὸ αἶσθημα κατωτερότητος δὲν εἶναι ἀρνητικόν, ἀλλὰ θετικόν: ὠθεῖ τὰ Ἄτομα ὡς καθ' ἕκαστον καὶ τὴν Ἀνθρωπότητα ὡς σύνολον πρὸς τὰ Ἄνω, πρὸς τελείωσιν. Συνεπῶς: «Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι αἶσθημα κατωτερότητος» (67). Τὸ αἶσθημα τοῦτο ὠθεῖ πρὸς «ὑπέρβασιν» ἐκ τοῦ ἀτελοῦς πρὸς τὸ τέλειον καὶ ἐκ τοῦ ἀρνητικοῦ πρὸς τὸ θετικόν. «*Θεμελιώδης Νόμος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ὑπέρβασις... Ἀνθρωπος-εἶσθαι σημαίνει κατοχὴν τοῦ αἰσθήματος μειονεκτικότητος, ποὺ ὠθεῖ διαρκῶς πρὸς ὑπέρβασίν του*» (55). «Τὸ αἶσθημα τοῦτο

81. Α. Adler, *Der Sinn des Lebens* (Fischer: 6179/1992). Εἰς τὸ ὄψιμον τοῦτο ἔργον συνοψίζει ὁ Α. πορίσματα προηγηθειῶν ἐρευνῶν του, διὸ καὶ λαμβάνομεν αὐτὸ ὡς βάσιν τῶν θέσεών του. Αἱ σελίδες τοῦτου καταχωρίζονται εἰς τὸ κυρίως κείμενον.

82. Πλάτωνος, *Θεαίτητος* 176b.

83. Πρβλ. Γεν. 1,26 ἐξ.. Ἡ Ὁρθόδοξος θεολογικὴ παράδοσις ἐρμηνεύει τὸ μὲν «κατ' εἰκόνα» ὡς «φύσει» ληφθέν, δηλ. ὡς κτητικόν, τὸ δὲ «καθ' ὁμοίωσιν» ὡς τὸ «δυνάμει», τὸν στόχον δηλ. πρὸς τὸν ὁποῖον (ὃ ἀπρέπει νὰ κατατείνει ὁ Ἀνθρωπος διὰ νὰ τελειωθεῖ. Πρβλ. π.χ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως* (II:12): «Τὸ μὲν γὰρ 'κατ' εἰκόνα' τὸ νοερὸν δηλοῖ καὶ αὐτεξούσιον, τὸ δὲ 'καθ' ὁμοίωσιν' τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν».

κατωτερότητας ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον προόδου τῆς Ἀνθρωπότητος,... ὡς θέτον μελλοντικούς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιζητεῖ νὰ ἐκπληρώσει διὰ δημιουργικῆς δραστηριότητος» (69). «Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι ὑπέρβασις, τελειότης, ἀσφάλεια, ὑπεροχή» (95). Τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὡς μελλοντικὸν ὄραμα, ὁρίζει πλέον συγκεκριμένως ὁ Adler, —εἶναι δὲ τὸ ιδεῶδες τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἥτοι ἡ πορεία πρὸς μίαν *ιδεώδη πανανθρωπίνην κοινωνίαν*, ἥ, ὡς ἐκκοσμι-
 κευμένη ιδέα: ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ «καὶ ἐπὶ τῆς Γῆς». Τὸ Ἄτομον ἀπαλλάσσεται ἐκ τῶν παντὸς εἶδους νευρώσεων καὶ ἐξελίσσεται εἰς «τέλειον», ὅταν κατατείνει πρὸς τὸ ιδεῶδες τοῦτο τῆς δημιουργίας μιᾶς τελείας κοινωνίας καὶ τῆς ἀρμονικῆς ἐντάξεως εἰς αὐτήν, ἥτοι ὅταν κέκτηται ἰσχυρὸν «κοινωνικὸν αἶσθημα» (Gemeinschaftsgefühl). «Τὸ ἀνθρώπινον κοινωνικὸν αἶσθημα ἀποκτῶ-
 μεν, πιθανώτατα, εἰς μεγάλον βαθμὸν ἐκ τοῦ μητρικοῦ αἰσθήματος ἐπαφῆς» (135), καὶ κατανοεῖται «ὡς ἡ ἐσχάτη μορφή τῆς Ἀνθρωπό-
 τητος, ὡς μία κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν θεωροῦνται ὅλα τὰ ἐρωτή-
 ματα τῆς ζωῆς καὶ ὅλαι αἱ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον σχέσεις μας ὡς λελυμένα» (167). «Τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα στοχεύει δηλ. πρὸς τὸ κα-
 λὸν τῆς Ἀνθρωπότητος,... ὡς τὴν ὑψηλότεραν ἐξέλιξιν αὐτῆς» (168). Ἐδῶ προδίδει ὁ Adler καὶ τὴν κομμουνιστικὴν καὶ τὴν δαρβινικὴν τοῦ ιδεολογίαν, κατανοῶν «τὸν Ἀνθρώπον ὡς μέρος τοῦ Ὁλοῦ»· «τὸ ρεῦμα τῆς Ἐξελιξέως ὠθεῖ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς Ἀνθρωπότη-
 τος» (171). Τὸ Ἄτομον παύει ἐδῶ νὰ εἶναι *αὐτοσκοπός*, νὰ ἔχει *ἐν ἑαυτῷ* τὴν ἀξίαν, καὶ γίνεται μέσον πρὸς ἄλλους σκοπούς, πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀορίστου καὶ ἀπροσώπου μεγέθους «ἀνθρωπότης». Ὁ Adler πιστεύει, ὅτι συνδυάζει οὕτω «τὴν Ἀτομικὴν Ψυχολογίαν πρὸς τὴν Κοινωνιολογίαν» (38). Ἄν ὅμως διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ «θερα-
 πεύεται» τὸ Ἄτομον ἢ δὲν βυθίζεται εἰς ἀπειρίαν τραυμάτων καὶ νευ-
 ρώσεων, εἶναι δύσκολον νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω θεωρήσεις ὁρίζει ὁ Α. καὶ τὸ «*σύμπλεγμα κατωτερότητας*» (Minderwertigkeitskomplex), τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἀντί-
 θετον τοῦ «αἰσθήματος κατωτερότητας» (Minderwertigkeitsgefühl). Ἐνῷ τοῦτο εἶναι θετικόν, ὠθοῦν πρὸς πρόοδον καὶ ἐξανθρωπισμὸν τοῦ Ἀτόμου, εἶναι ἐκεῖνο ἀρνητικόν, —ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία τῶν ποικί-
 λων νευρώσεων καὶ ψυχροσωματικῶν ἀσθενειῶν. Τὸ κόμπλεξ κατωτε-
 ρότητος ὑπεμφαίνει —καὶ τοῦτο— κίνησιν πρὸς ζωὴν καὶ πρὸς ἐξέλι-
 ξιν, ἀλλὰ κίνησιν λανθασμένην καὶ διεστραμμένην (Fehlschlag), «διό-
 τι παρακωλύει τὴν κοινωνικὴν πρόοδον» (171), καί, ἐκ τοῦ λόγου
 τούτου, καὶ τὴν ὁμαλὴν Ἀτομικὴν ἐξέλιξιν. Τὸ κόμπλεξ κατωτερότη-
 τος εἶναι «ἐλλιπὴς κοινωνικότης» (77), «ἀκοινωνησία» (81), «διαρκὴς

ἀγών κατὰ τοῦ ιδεώδους τῆς κοινωνίας» (80), «ὁρμὴ πρὸς Ὑπεροχήν, ἣτις ἄγει τὸ Ἄτομον εἰς ἐπιστροφὴν» εἰς τὸ Ἐγὼ του (79), «καὶ σχεδὸν πάντοτε στὴν ἡλικίαν τοῦ καλομαθημένου παιδιοῦ» (96). Ἡ πορεία ζωῆς αὕτη τοῦ Ἀτόμου «πρὸς ἀπόκτησιν προσωπικῆς δυνάμεως,... ἐκδηλοῦται ὡς κακὸν πρωτο-ἐνστικτον, ὡς ὑπερανθρωπισμός, ὡς σαδιστικὴ ὁρμὴ» (81), καὶ συνεπιφέρει σωρείαν «νευρώσεων ἢ κακουργημάτων» (77) καὶ «ψυχώσεων» καὶ «διαστροφῶν» (78), ὁδηγοῦσα ἀκόμη καὶ εἰς τὴν αὐτοκτονίαν. «Ἡ ὑποχώρησις ἐκ τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς ὁδηγεῖ στὴν αὐτοκτονίαν» (87). Ὅχι λοιπὸν ἐν φυσικὸν ἐνστικτον, ὅπως ἡ Libido, εἶναι ἡ αἰτία τῶν ποικίλων ψυχασθενειῶν (Freud), ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀτόμου ἐσφαλμένη ἀξιολόγησις τῶν προτεραιοτήτων τῆς ζωῆς καὶ οἱ διεφθαρμένοι δρόμοι ἐπιτεύξεώς των.

Ποῦ παραμένει ἡ *Θρησκεία*; Ποίαν θέσιν καταλαμβάνει αὕτη εἰς «τὸ σύστημα τῶν συναφειῶν Ἀνθρωπος-Κόσμος» τοῦ Adler (162); Οὗτος δὲν ἡσχολήθη ἰδιαιτέρως περὶ τὴν Θρησκείαν, ἀλλὰ μόνον ἐνκαιρικῶς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δικῶν του κοσμοθεωρήσεων. Ἡ Θρησκεία, ὅπως καὶ ἡ Ἠθικὴ, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πρωτογόνους μορφάς των, ὡς «λατρεία ἐνὸς Φετίχ», ἐκφράζουν ἐν βαθύτατον ἐνδιαφέρον πρὸς «διάσωσιν τῆς ζωῆς,... καὶ πρὸς προώθησιν τῆς εὐημερίας συνόλου τῆς Ἀνθρωπότητος», — ἡ Θρησκεία ἐκφράζει δηλ. ζωτικὰ ἀνθρώπινα ἐνδιαφέροντα καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τοῦ μύθου καὶ τῆς φαντασίας. Ἡ ἀξία τῆς Θρησκείας κορυφοῦται εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀναπτυχθεῖσαν περὶ «Θεοῦ ἔννοιαν». «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια ἐμπερικλείει, ὡς σκοπὸν, τὴν κίνησιν πρὸς τελειώσιν καὶ ὅτι αὕτη, ὡς συγκεκριμένος στόχος τελειώσεως, ἀντιστοιχεῖ κάλλιστα πρὸς τὴν σκοτεινὴν νοσταλγίαν τοῦ Ἀνθρώπου νὰ καταστεῖ τέλειος... Ἡ πηγαία δύναμις, ποὺ ἐνήργει στὴν ἐπιζήτησιν θρησκευτικῶν σκοπῶν πρὸς σύσφιγξιν τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν Ἀνθρώπων, οὐδὲν ἕτερον ἦτο ἢ κατόρθωμα τῆς Ἐξελίξεως, ὡς αἶσθημα κοινωνικότητος καὶ πάλιν πρὸς τὰ ἐμπρὸς στὸ ρεῦμα τῆς Ἐξελίξεως» (165). Τὴν Θρησκείαν ἀξιολογεῖ μᾶλλον θετικῶς ὁ Α., — αὕτη συμβάλλει, μετὰ τῶν ἄλλων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ὅπως: «ἀγωγή, ἐπιστήμη, πολιτικὴ κ.λπ., στὴν ἐναρμόνισιν τῶν Ἀτόμων πρὸς τὴν μελλοντικὴν εὐημερίαν τῆς Ἀνθρωπότητος... Καὶ βεβαίως κεῖται ἐγγύτερον τῆς μελλοντικῆς ἁρμονίας *ἐκεῖνος*, ὅστις κατέχει καλύτερον τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα» (169)⁸⁴.

84. Ὁ Α. Adler διακρίνει δύο τάσεις ἐξελίξεως τοῦ Ἀτόμου, τὴν Ἑγωιστικὴν, ἣτις θέτει ὡς «σκοπὸν τὴν ὑπεροχὴν του» ἐναντι τῶν ἄλλων, ἢ ἄλλως λεγομένην

Συγχρόνως ἐπισημαίνει ὁ Adler τὰς ὀλεθρίας συνεπείας διὰ τὰ ἄτομα ἐκ τῆς βιώσεως μιᾶς *διεφθαρμένης* Θρησκευτικότητας, καὶ δὴ: Τὴν ἀντίφασιν μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως εἰς τὴν ζωὴν των. «Σπανίως ζοῦν οἱ ἄνθρωποι συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς Θρησκείας των, καὶ ὅμως συχνὰ φιλονικοῦν καὶ ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς Θρησκείας των. Ἡ μεταστροφή ἐκ τοῦ Ἐλευθερισμοῦ στὸν Ὁρθοδοξισμόν καὶ ἐκ τοῦ Αἰσθησιασμοῦ στὴν Ἀσκητικότητα δὲν εἶναι σπάνιον φαινόμενον». Ἡ Θρησκεία γίνεται συχνάκις αἰτία φυγῆς καὶ καταστροφῆς τῆς ζωῆς: «Πολλοὶ καταφεύγουν στὴν Θρησκείαν, θυσιάζουν τὴν ἐδῶ ζωὴν των, μαστιγώνουν τὰ ἠθικὰ καὶ ἀσκητικὰ των αἰσθήματα χάριν τῆς εὐδαιμονίας, γιὰ νὰ συμμετάσχουν δηλ. στὸν θρίαμβον τοῦ "ἐπέκεινα" καὶ διὰ νὰ εἶναι, ἤδη ἀπὸ τώρα, κοντὰ στὸν Θεόν»⁸⁵.

Ὁ A. Adler ἰσχύει ὡς εἷς ἐκ τῶν πλέον διασημῶν Ψυχολόγων τοῦ 20οῦ αἰ., καὶ οὐδεὶς ἔχει λόγον νὰ ἀμφισβητήσῃ τοῦτο· ἐν τούτοις παρέμεινε τέκνον, ἀλλὰ καὶ φορεὺς τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῆς Θεωρίας τῆς Ἐξελίξεως υἰοθέτησε τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου τῆς Ἀνθρωπότητος ἐκ τοῦ κάτω πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐκ τοῦ ἀτελοῦς πρὸς τὸ τέλειον, ἐκ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ Μαρξισμοῦ τὰς κοινωνικὰς του ιδέας. Ὁ Adler ὑπῆρξε μία δυναμικὴ καὶ πολιτικῶς ἐστρατευμένη προσωπικότης καὶ τὸν δυτικὸν τοῦτον Aktivismus ἐνεσάρκωσε καὶ εἰς τὰς θεωρίας του. Τὸ δημιουργικὸν καὶ ἀνήσυχον καὶ οὐδέποτε εἰς ἡσυχίαν ἄγον ἐξέλαβεν ὡς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ιδεώδους Ἀνθρωπίνου. «Στὴν ὁρμὴν τῆς Ἐξελίξεως δὲν ὑπάρχει ἡσυχία» (39)⁸⁶. Τὸ εἶναι προσδιορίζει εἷς καὶ μόνον Νόμος, ὁ τῆς Κινήσεως (Bewegungsgesetz). Ἐδῶ ἐκφράζεται ὁ «δυτικὸς» τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄγχους καὶ τοῦ στρέψ: «Ὁ Adler, ὁ χωρὶς ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσιν, ὑπῆρξε πρακτικὸν καὶ ὄχι θεωρητικὸν ἄτομον»⁸⁷. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ἐσωτερικῆς ἡρεμίας, γαλήνης καὶ εἰρήνης τῆς «ἀνατολικῆς» φιλοσοφίας οὐδέποτε ἐγνώρισεν ὁ Adler. — Ἡ Θρησκεία διὰ τὸν Adler

«ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν σκέψιν», προκαλοῦσαν «ἐχθρικὴν καὶ ἀνταγωνιστικὴν ροπὴν στὴν ζωὴν μας», καὶ ἐκείνην, ποῦ ἀναπτύσσει «τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα» συνυπάρξεως. «Ἐκ τούτου ἀναπτύσσονται τρυφερότης, φιλία, ἀγάπη», «ὑπευθυνότης» κλπ., — κοινωνικὰ δηλ. αἰσθήματα, εἰς τὰ ὅποια συμβάλλει ἀποφασιστικῶς ἡ γνησία Θρησκευτικότης (*Praxis und Theorie der Individualpsychologie* (1974), 24 ἐξ., 58 ἐξ.).

85. A. Adler, *Über den nervösen Charakter* (Fischer: 1992), 262.246.

86. Πρβλ. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 30α: Ὁ Θεὸς-Δημιουργὸς «πᾶν τὸ ὁρατὸν παραλαβὼν, οὐκ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας». «Ἔστι... τι τὸ Γινόμενον αἰεὶ, ὃν δὲ οὐδέποτε... γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν» (28α).

87. Detlef Horster, *Alfred Adler* (ἐν μν. ἔργ.: Metzler Philosophen Lexikon 5).

ἀποτελεῖ μίαν πολιτιστικὴν ἔκφρασιν, δυναμένην νὰ συμβάλει θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῶν Ἀτόμων, ἀναλόγως τοῦ τρόπου βιώσεως τῶν περιεχομένων της. Εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπίστευεν οὗτος. Ὁ Θεὸς εἶναι «ιδέα» (Begriff), «ἡ ὑψίστη μὲν ἰδέα» (Vorstellung 165), ἀλλὰ πάντως «ιδέα», ἐπινόησις καὶ ὄχι ὄντοτης, ὑφισταμένη καθ' αὐτήν, —ὁ Χριστιανισμὸς ὁμῶς ἀποδέχεται τὸν Θεὸν ὄχι ἀπλῶς ὡς ὄντα, ἀλλ' ὡς τὸν ὄντως ὄντα. Ὁ Adler δὲν ἀρνεῖται —πάντως—, ὅτι «στὴν Ἀτομικὴν Ψυχολογίαν τοῦ ἀπαντᾷται καὶ ἐν μέρος τῆς Μεταφυσικῆς», ἰδέαι δηλ. καὶ στοχασμοί, μὴ προερχόμενοι «ἐκ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας... Ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, μὴ ἐκβάλλουσα στὴν Μεταφυσικὴν» (166.167)!

(Συνεχίζεται)